

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Situace audioknih a e-knih v českých knihovnách

State of audiobooks and e-books in czech libraries

Magisterská diplomová práce

Bc. Barbora Cholastová

Ediční a nakladatelská praxe

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Olomouc 2021

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucí práce Mgr. Lenky Pořízkové, Ph.D. a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 20. 4. 2021

.....

Barbora Cholastová

Ráda bych touto cestou velmi poděkovala Mgr. Lence Pořízkové, Ph.D., za její cenné rady a odborné vedení mé magisterské diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat mému příteli, který mě po celou dobu studia ve všem bezmezně podporoval, stejně jako zbytek mojí rodiny a přátel. Můj velký dík patří i mým kolegům v práci, kteří mi ve všem vycházeli vstříc a také mě velmi podporovali.

Obsah

ÚVOD	5
1 ELEKTRONICKÁ A DIGITÁLNÍ REVOLUCE V KNIHOVNÁCH	6
2 E-KNIHY	8
2.1 E-knihy v zahraničních knihovnách	8
2.2 E-knihy v českých knihovnách.....	11
2.3 Opodstatněnost e-knih v knihovnách a první projekty na digitalizaci	18
2.4 Problematika spojená s půjčováním	19
2.5 Vydávané verze elektronických knih	23
2.6 Výhody a nevýhody elektronické formy publikování pro knihovny a jejich uživatele.....	24
2.7 Legislativní problémy spojené s elektronickými knihami a digitalizací	25
2.8 Digitální knihovny, archivy a databáze	27
2.9 Speciální hybridní e-knihy	31
2.10 Statistiky a průzkumy čtenosti e-knih	34
2.11 E-povinný výtisk	35
3 AUDIOKNIHY	37
3.1 Historie audioknih v zahraničí	37
3.2 Vývoj audioknih u nás.....	39
3.3 Způsoby získávání audioknih.....	40
3.4 Legislativní problémy spojené s audioknihami	44
3.5 Služby knihoven pro handicapované.....	48
3.6 Přínos audioknih ve vzdělávání.....	51
3.7 Národní fonotéka.....	53
ZÁVĚR	55
ANOTACE	56
RESUMÉ	57
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	58

ÚVOD

Během celého 20. století docházelo u nás i ve světě k významnému rozvoji veřejných knihoven, který pak v posledním desetiletí 20. století souvisel mj. s postupnou automatizací a elektronizací jejich provozu. S příchodem 21. století byly knihovny vystaveny nutnosti reagovat také na nové, digitální formy dokumentů, ať už ve formě e-knih nebo audioknih.

Díky T. G. Masarykovi, který již v roce 1919 inicioval vznik prvního knihovního zákona (Zákon o veřejných knihovnách obecních č. 430/1919 Sb.), máme v České republice nejhustší síť knihoven. Ty se logicky musí adaptovat na aktuální situaci a upravovat své služby dle poptávky uživatelů.¹

Cílem této magisterské diplomové práce je zmapovat současné postavení knihoven a jejich fondů vzhledem k nástupu k nástupu digitálních médií, která půjčují. Bude mne zajímat, jakou proměnu knihoven iniciovalo etablování e-knih a audioknih v digitálních formátech, jak se s možností, resp. nutností archivovat a zpřístupňovat digitální zdroje knihovny vypořádaly po stránce technické, praktické i legislativní. Nastíním i možnost budoucího vývoje v tomto směru, resp. pojmenuji výzvy, kterým knihovny dosud stále čelí, a problémy, které budou muset vyřešit v příštích letech.

V první kapitole se práce okrajově věnuje změnám, kterým knihovny čelily na přelomu 20. a 21. století. V další kapitole postupně analyzuji cestu elektronických dokumentů do knihoven, legislativu s tím spojenou a vymezuji pojmy a problémy, které bylo nutno při zavádění elektronických výpůjček řešit. Poukazuji i na vliv pandemie COVID-19 na vývoj v oblasti digitalizace a popularity elektronických výpůjček. Poslední kapitola bude věnovaná audioknihám, s podobnou strukturou jako u e-knih.

V práci vycházím kromě odborných monografií z odborných článků z erudovaných knihovnických periodik typu *Čtenář*, *Ikaros* nebo *Biblio*, sborníků z knihovnických konferencí a v neposlední řadě i z vlastních poznatků z knihovnické praxe a také z pokynů uveřejněných na oficiálních stránkách národní knihovny a výročních zpráv Svazu českých knihkupců a nakladatelů.

¹ STÝBLO, Zbyšek. *Knihovny v době nových médií*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2018. ISBN 978-80-01-06335-4, s. 57.

1 ELEKTRONICKÁ A DIGITÁLNÍ REVOLUCE V KNIHOVNÁCH

V dějinách knižní kultury došlo několikrát k tomu, že kniha měnila svůj nosič (ať už to byly hliněné desky, papyrové svitky, pergamen, papír nebo nyní elektronická či audio podoba). S tím souvisí i několik kulturně-mediálních změn, při nichž čtení ustupovalo do pozadí. První větší nastala s rozšířením televize v osmdesátých letech 20. století a druhá v polovině devadesátých let. V té době došlo k rozmachu počítačů a internetu, čas dříve trávený u televize se začal snižovat ve prospěch času tráveného u počítače, ale došlo (alespoň zdánlivě) i k poklesu času určeného pro čtení knih.²

S tím jak v lidské historii vznikalo stále více dokumentů, rostla i potřeba systematicky je uchovávat. A tak se vyvinulo knihovnictví, coby profesní obor, jehož účelem bylo právě shromažďování, zpracování, uchování a šíření textových dokumentů, které byly (a dosud jsou) ukládány v budovách zakládaných knihoven. Veřejné knihovny již od počátku fungují, mimo svou základní funkci, kterou je uchovávat a zprostředkovávat informace, také jako přirozená opora vzdělávání ve svém městě či regionu. Jejich programy bývají určeny všem bez rozdílu, avšak jsou i takové služby, které se specializují např. na znevýhodněné čtenáře. S vývojem v oblasti technologií přibývalo nových typů dokumentů, s nimiž se knihovny musely vypořádat, jak po stránce archivační, tak s ohledem na poskytované služby. Patří k nim především auditivní, audiovizuální a elektronické dokumenty.³

Je pravdou, že elektronická zařízení jako počítače, mobilní telefony apod. nahrazují klasická média včetně tištěné knihy. Snadné získání informací jde samozřejmě ruku v ruce s určitou pohodlností a vyvstává otázka, zda se tím nesnižuje čtenářská gramotnost, studijní výsledky a inteligence lidí obecně. Kniha je dostupnější, není vyhrazená jen „elitám“, jako tomu bylo dříve, a počet čtenářů obecně stoupá. Není však stále zřetelnější rozmach digitálních forem přenosu informací či uměleckého sdělení v některých ohledech i na škodu?

² CARRIÈRE, Jean-Claude, Umberto ECO a Jean-Philippe de TONNAC. *Knih se jen tak nezbavíme*. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0266-6, s. 7–17.

PEKÁREK, Hynek. E-books - knihy bez papíru. *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2008, 8(2). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/Default.aspx?id=1014>

³ *Knihovny současnosti 2006: sborník ze 14. konference, konané ve dnech 12.–14. září 2006 v Seči u Chrudimi*. ISBN 80-86249-41-7, s. 22.

Americký esejista a kritik Sven Birkerts kupříkladu viděl v audioknihách ohrožení, domníval se, že způsobí pokles toho, co nazval soustředěnou pozorností nebo „hlubokým čtením“. Poslech dle Birkertse totiž mj. potlačuje „vnitřní hlas čtenáře“, který vyvolává tištěná stránka a příběh je prostřednictvím externího vypravěče vlastně předem interpretován.⁴

Umberto Eco už v roce 1996 během přednášky na Kolumbijské univerzitě prohlásil, že podle něj by inovace a přechod k novým médiím a technologiím neměl být vnímán negativně. Tento pokrok s sebou totiž nese mimo jiné snadnější přístup k informacím. Dříve se např. při studiu jazyků spoléhalo jen na jazykové knihy a učebnice (avšak v podstatě bez reálného zvukového přenosu daného jazyka), stejně tak byly encyklopedie a odborné knihy (kterých nebylo mnoho) prakticky jediným zdrojem poznání. Dnešní člověk má k dispozici on-line encyklopedie, různé výukové programy s nahrávkami, a jak píše Eco, mnohdy je takový výukový program na vysvětlování lepší než kniha.⁵

Devadesátá léta 20. století byla pro řadu zemí světa vč. Česka dekádou poměrně razantních změn. Jednalo se o změny ekonomické, společenské, kulturní a změny v životním stylu jako takovém. Na tyto změny musely mezi jinými institucemi adekvátně reagovat i knihovny, tj. adaptovat se na nároky nové generace čtenářů a hlavně obhájit samy sebe a svou přetrvávající opodstatněnost. Právě tehdy se v českých knihovnách začaly objevovat nové informační technologie jako počítač, fax (ten urychlil meziknihovní výpůjční službu) CD-ROMY a interaktivní CD apod. Četba knih sice výrazně poklesla, nicméně knihy se nadále hojně prodávaly a půjčovaly, neznamená to ale, že je lidé skutečně četli. Četba v 90. letech zaznamenala silný pokles, zejména kvůli nástupu masové kultury a nových technologií, např. komerční televize jako Nova či počítače a později internetu. Ovšem i s tím se knihovny zvládly vypořádat, prošly technickými a technologickými změnami a dnes již je u nich přístup k počítači a internetu naprostou samozřejmostí.⁶

⁴ RUBERY, Matthew, ed. *Audiobooks, literature, and sound studies*. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-88352-8, s. 3–15.

Poslech audioknih sice vyžaduje jinou úroveň koncentrace (podle některých spíše nekoncentrace) než četba tištěných knih, faktor koncentrace ale nemůže hrát v posuzování kvality poslechu a četby roli.

⁵ ECO, Umberto. *Od internetu ke Gutenbergovi* [online]. Glosy.info, 21.duben 2005. [cit. 2021-04-20].

⁶ *Knihovny současnosti 2006: sborník ze 14. konference, konané ve dnech 12.–14. září 2006 v Seči u Chrudimi*. ISBN 80-86249-41-7, s. 20.

2 E-KNIHY

Elektronické knihy jsou obdobou klasických tištěných knih. Své elektronické verze má i valná většina periodik, která zároveň archivují svá stará čísla a následně je zpřístupňují na svých webových stránkách. Stává se trendem, že nakladatelé při vydávání knih počítají jak s tištěnou, tak elektronickou verzí. Lehká nedůvěra k e-knihám u mnohých čtenářů může pocházet z dojmu, že v digitálním prostoru se nacházejí rychle sepsané a tím pádem nekvalitní texty.⁷

2.1 E-knihy v zahraničních knihovnách

E-knihy se začaly v zahraničních knihovnách objevovat ve velké míře s příchodem nového tisíciletí, tedy po roce 2000. V roce 2001 napsal Mark Y. Herring americký knihovník, a současný děkan Library Services na Winthrop University, článek s názvem *10 Reasons Why the Internet Is No Substitute for a Library*. Již z názvu vyplývá, že v něm reaguje na přetrvávající obavy a nedůvěru vůči automatizaci, elektronizaci a vzrůstajícímu vlivu digitálních médií. Na postupující inovace se však nedíval negativně, jelikož si uvědomoval, že se vždy najdou situace, kdy se bez „klasické knihovny a knihy“ neobejdeme.⁸ Jako důvody uváděl např.:

1. Na Internetu nelze nalézt všechno

I když existence více než jedné miliardy dokumentů na Internetu by mohla být vyhovující jako dostatečná základna lidských znalostí a vědomostí, není tomu tak. Na internetu lze podle průzkumů nalézt pouhých 8 % všech vydaných a klasickou formou

⁷ PLAČEK, LUKÁŠ. Současné podoby auditivní tvorby na internetu. In: HANÁČKOVÁ, Andrea. *Rozhlasová kritika a současné reflexe auditivní tvorby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Monografie. ISBN 978-80-244-4934-0, s. 181.

KIRKOSOVÁ, Kateřina. Texty a formy: knihy vázané, brožované a elektronické pohledem českých beletristických nakladatelů. *Mediální studia* [online]. 2016, 10(1). ISSN 1801-9978. Dostupné z: https://medialnistudia.fsv.cuni.cz/front.file/download?file=2016_01_02_kirkosova.pdf s. 36.

⁸ HERRING, Mark. 10 reasons why the internet is no substitute for a library. *American Libraries*. 2001, vol. 32, no. 4. 1970-. ISSN 0002-9769. s. 76.

tištěných časopisů a novin. A ty, které zde nalezneme, je z velké většiny možné získat pouze přes placenou službu.⁹

2. Hledání relevantních dokumentů je hledáním jehly v kupce sena

Internet je obrovská nekatalogizovaná knihovna. I přes stále zdokonalované vyhledávací služby typu search nebo metasearch (příklad Altavista) nelze prohledávat celý web. Existence problematické aktualizace nebo neexistence webových stránek uvedených ve výsledku vyhledávání je všeobecně známá.

3. Neexistence kontroly kvality.

Existenci internetu je potřeba chápat jako vhodný doplněk ke všem vědeckým, lékařským a historickým informačním zdrojům. Internet jako zdroj založený na masivním publikování čehokoli, kýmkoli, nemá kontrolu kvality a pravdivostí uložených informací.¹⁰

4. Co nevíte, to vás nezraní.

Digitalizace časopisů je považována za jeden z velkých přínosů moderních technologií. Plnotextové dokumenty však často nesou toto označení neprávem. Důvodem je častá neexistence poznámek pod textem nebo vysvětlivek. Tabulky, grafy a matematické formule jsou po vytištění znázorněny ve špatně čitelné podobě. Titulní názvy časopisů jsou v digitální podobě často a bez upozornění měněny. Internetové dokumenty jsou z drtivé většiny mladší patnácti let a například možnost získat čísla starších časopisů se stává finančně náročnějším, než je tomu u posledních vydání.¹¹

⁹ VANĚK, Aleš. Je elektronická kniha (eBook) dalším stupněm v evoluci publikování dokumentů? *Ikaros* [online]. 2001, 5(10) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <https://www.ikaros.cz/je-elektronicka-kniha-ebook-dalsim-stupnem-v-evoluci-publikovani-dokumentu>

¹⁰ Tamtéž

¹¹ Tamtéž.

5. Univerzity se neobejdou bez klasických knihoven.

Jako příklad svědčící o nezbytné potřebě klasických knihoven lze uvést rozhodnutí vedení státní university v Monterey (Karolína, USA), které po několika letech od otevření university přikázalo dodatečně založit klasickou univerzitní knihovnu. Důvodem bylo rozčarování z toho, že na Internetu nebylo možné najít vhodné dokumenty a dosavadní digitální knihovna se stala nedostatečným zdrojem informací.

6. Zakládání virtuálních knihoven.

Finanční nákladnost na kompletní digitalizaci knihovního fondu v průměru dosahují astronomických čísel. Americká společnost Questia Media, která se zabývá digitalizací dokumentů, investovala 125 milionů am. dolarů na digitalizaci a poplatky za autorská práva 50 000 knihovních jednotek. To znamená, že převedení jedné knihy do elektronické podoby stojí 2500 dolarů. I kdyby se přistoupilo k digitalizaci celého knihovního fondu, otázkou zůstává, co se stane s fyzickými primárními fondy.¹²

7. Internet se vyskytuje všude, ale kniha je hmatatelná/přenositelná.

Z posledních průzkumů amerického elektronického knižního trhu vyplynulo, že celých 80 % čtenářů nakupující knihy přes internet dává přednost čtení těchto knih v tištěné podobě a nikoli přes webová rozhraní nebo čtecí zařízení typu eBook. V dalších bodech se věnoval i konkrétním případům financování a podpoře e-knih v knihovnách v USA. Množství uvedených bodů již dnes sice není aktuálních (hlavně čísla), Herringova teze však stále aktuální je. I přes čím dál větší tendenci digitalizace a elektronizace dokumentů, nenahrazují a nevytlačují plně přístupné dokumenty na internetu ty tištěné.¹³

¹² VANĚK, Aleš. Je elektronická kniha (eBook) dalším stupněm v evoluci publikování dokumentů? *Ikaros* [online]. 2001, 5(10) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <https://www.ikaros.cz/je-elektronicka-kniha-ebook-dalsim-stupnem-v-evoluci-publikovani-dokumentu>

¹³ Tamtéž.

2.2 E-knihy v českých knihovnách

Inovace v oblasti elektronického publikování postavily i české knihovny před zásadní otázku, čím dnes vlastně jsou a čím by se měly do budoucna stát. Knihovny, jakožto instituce zvyklé reagovat na moderní technologie a s nimi spojené nové služby, neměly v zásadě větší problém s přijetím a zavedením elektronických výpůjček. Legálním půjčováním e-knih knihovny určitým způsobem vedou své uživatele k respektování autorského zákona a principu duševního vlastnictví. Zakoupení obsahu, upravení již zavedených standardů a postupů, propojení systému a adekvátní instruování pracovníků i uživatelů se neukázalo být zásadnější překážkou. Tou byl bohužel fakt, že o samotném zavedení e-výpůjček nerozhodovali knihovny, ale nakladatelé, kteří určovali a vytvářeli vlastní modely půjčování, aby pro ně byly ekonomicky únosné a byli schopní je provozovat.¹⁴

Modely půjčování a zpřístupňování jsou dnes již jasnější než např. před deseti lety, kdy se téma e-knih stalo pro knihovny jedním z nejdůležitějších témat. Některé z problémů nicméně stále přetrvávají a knihovny jsou nuceny hledat vlastní technické či obchodní modely, aby mohly e-výpůjčky i nadále poskytovat. Jednou z příležitostí se stala možnost spolupráce knihoven s nakladatelstvími. Tuto cestu diskutovaly obě strany v roce 2011 v rámci semináře E-knihy v akademických knihovnách, který se konal v Brně. Výsledkem bylo, že se v následujícím roce 2012 objevily první funkční systémy, které knihovnám umožnily půjčování e-knih, stále však s nejasným obsahem, zejména co se množství týče.¹⁵

Vydavatelé totiž i nadále váhali a obávali se o finanční ztráty v případě zpřístupnění e-knih knihovnami, které mnohdy považovali přímo za konkurenci. I dnes zaznívají vůči knihovnám výhrady, že výpůjčkami (ať už tištěnými nebo elektronickými) a možností vytváření kopií umožňují bezplatné šíření děl chráněných autorským zákonem. Z části to samozřejmě pravda je, avšak jak již bylo řečeno, základní podstatou knihoven stále je umožnit všem uživatelům přístup k informacím. Autorský zákon navíc dovoluje kopírování či skenování knihovních dokumentů (které si knihovny navíc kupují za nemalé částky) pro vlastní potřebu. Pro zajištění optimálního fungování elektronických výpůjček je naprosto stěžejní spolupráce mezi knihovnami, nakladateli i distributory e-knih. Důležitost této spolupráce se ukazuje např. v tom, že díky ní knihovnám odpadá složité vyjednávání s držiteli

¹⁴ BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 22.

¹⁵ Tamtéž.

autorských práv. Poskytovatelé platforem totiž uzavřou smlouvy s nakladateli jménem knihoven.¹⁶

Přes uvedené spory byla např. společnost eReading ochotná již v roce 2011 zpřístupnit několik titulů studentům Univerzity Karlovy a to na základě domluvy na zabezpečení dokumentů tzv. sociálním DRM (Digital Rights Management). Mezi jeho výhody patří např. to, že nevyklučuje používání různých typů čteček vč. Kindle. Většinou však není použitelné u zahraničních knih. Ochrana proti zneužití je totiž slabší než u druhého typu Adobe DRM, které je ale uživatelsky složitější, jelikož např. požaduje certifikaci zařízení a není kompatibilní s některými druhy čteček, jako právě nejběžnější Kindle. Díky použití sociálního DRM mělo být čtenáři umožněno stažení dokumentu a získal by určitý prostor, jak s ním nakládat, ovšem stále v mezích zákona. Povolené by bylo uložení e-knihy do čtečky, tabletu či počítače a vytvoření několika kopií. Knihovna v tomto procesu měla hrát roli prostředníka, který umožní přístup k různým zdrojům (tištěným či elektronickým), zároveň ale bude dbát na ochranu duševního vlastnictví a své uživatele bude patřičně instruovat ke správnému užívání dokumentů.¹⁷

V roce 2012 eReading nabídl výpůjční multilicence i ostatním univerzitám a ty tím získaly přístup k vybraným e-knihám na omezenou dobu 5 let. Nakonec se rok na to stejná společnost rozhodla zavést službu půjčování e-knih s vlastním výpůjčním systémem. Výpůjčky již nebyly jen pro univerzitní knihovny, ale i pro ty veřejné. Mezi nesporné výhody půjčování e-knih prostřednictvím eReading.cz patřila jejich dostupnost neomezená na otevírací dobu knihovny. Jeden titul si v jednu chvíli mohlo půjčit několik uživatelů zároveň. Výpůjční doba byla 21 dní, po jejichž uplynutí se kniha sama ze zařízení, na kterém byla stažená, smazala. U e-knih logicky nelze mluvit o jejich vrácení. Čtenáři je pouze znemožněno jejich další používání. Počet knih, které si lze v rámci lhůty půjčit, si každá knihovna stanovovala sama, většina knihoven povolovala dva až tři tituly. Díky eReadingu se

¹⁶ BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 13–14.

¹⁷ Tamtéž, s. 6.

<https://www.eknihovna.cz/drm-ochrana/>

půjčování e-knih v českých knihovnách postupně rozvíjelo a mnohonásobně se navýšil počet knihoven, které tuto službu svým uživatelům začaly nabízet.¹⁸

Vraťme se však k úplnému začátku nabízení e-knih knihovnami. Při prvních pokusech o elektronické výpůjčky se jednalo o způsob půjčování, kdy byla elektronická kopie dokumentu přístupná pouze v knihovně samé, jako např. u služby E-prezenčka. Fakt, že prakticky neexistovala možnost vzdáleného přístupu (kopírování nebo bezplatné skenování bylo povoleno), pochopitelně ubíral dané službě na lákavosti u potencionálních zájemců, kteří ji nakonec využívali především tehdy, pokud se nemohli k dokumentu dostat jinou cestou. S pokročilejšími možnostmi ochrany elektronického dokumentu nemuseli být již čtenáři fyzicky v budově knihovny. Ta jim pouze poskytla přístupové údaje a čtenář již mohl e-knihu číst přes internet na vlastním zařízení. Internetové připojení ale bylo podmínkou, off-line čtení stále nebylo možné.¹⁹

Rozšiřování e-knih bylo doprovázeno různými omezeními. Mezi největší patřily:

1. Neukotvenost v právním řádu (autorském zákoně), jak z hlediska nakladatelů, tak z hlediska knihoven. To mělo za následek neochotu nakladatelů poskytovat e-knihy, mj. kvůli nutnosti zajištění dobře zpracovaných licenčních smluv s autory (časová i finanční náročnost, protože sami nakladatelé neměli ve smlouvách jasnou definici digitálního šíření).
2. Fakt, že knihovny musely investovat do technologického zajištění e-výpůjček.
3. Riziko zneužití/prolomení zabezpečení a s tím spojená ztráta zisku pro nakladatele apod.²⁰

Zejména kvůli poslednímu bodu mnoho nakladatelů uvažovalo o tom, že budou zajišťovat půjčování e-booků sami. To se vzhledem k velkému množství dnešních platform částečně naplnilo, v mnoha případech ale knihovny stále fungují jako konečný zprostředkovatel. Důvodem pro nakladatele k poskytnutí přístupu knihovnám a spolupráci

¹⁸ BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 15–16. a POŘÍZKOVÁ, Lenka. Půjčování e-knih. *Biblio Literární noviny: časopis pro čtenářskou veřejnost - o knihách ze všech stran*. Praha: Litmedia, 2016, 3(8), s.24–25.

¹⁹Tamtéž, s. 15.

Jedním z prvních pilotních projektů vzdáleného přístupu byla e-knihovna.cz, kterou vytvořili v roce 2007 v Městské knihovně v Praze. Tento portál funguje dodnes a nabízí více než 1700 titulů z české i světové beletrie od vybraných nakladatelů zdarma ke stažení ve třech různých formátech podporovaných mobilními telefony, tablety, počítači i čtečkami. Sama knihovna vydává vlastní e-knihy, které jsou opatřeny jejím logem.

²⁰ Tamtéž, s. 20.

s nimi, bývá silná pozice knihoven jakožto instituce spojené s tradicí půjčování knih, ale i perspektiva získání nových zákazníků. Knihovny současně slouží jako informační a školící centrum pro uživatele místo nakladatelů. Pro úspěšnou implementaci e-knih do knihoven bylo důležité, aby knihovny pořádaly akce, besedy, semináře a kurzy, na nichž své uživatele seznamovaly s novými typy služeb (totéž platí u audioknih). Impulz částečně vycházel z řad samotných čtenářů, kteří měli často sami zájem dozvědět se, jak e-knihy a databáze používat.²¹

Díky částečné domluvě mezi nakladateli a knihovnami bylo možné přejít z pouhého prezenčního půjčování e-booků k dalším, a z pohledu uživatelů jistě přijatelnějším, způsobům výpůjček (půjčení přímo se čtecím zařízením, zpřístupnění na internetu nebo off-line přístup, kdy si uživatel stáhne e-knihu do vlastního zařízení). Nicméně někteří nakladatelé stále neprojevovali přílišnou ochotu poskytnout své e-knihy do knihovných fondů, postupem času se ale vztahy mezi těmito dvěma typy subjektů zlepšily. K půjčování čtecího zařízení se v rozmezí let 2010–2012, kdy byla tato služba uváděna do provozu, přiklonilo 16 knihoven. Při zavádění výpůjček čteček bylo nutné stanovit způsob, jakým budou prováděny, vymezit jejich podobu a rámec, a také si knihovny musely uvědomit možná rizika i omezení. Variantou bylo prezenční i absenční půjčování, avšak za přesně daných podmínek.²²

K základním patřily tyto:

1. Vybírání poplatků (kauce) a podepsání smlouvy spojené s půjčením čtecího zařízení.
2. Omezení délka výpůjční doby.
3. Často i stanovení věkové hranice pro zájemce.

Čtečky se půjčovaly s vloženou paměťovou kartou, na které byly uloženy e-knihy v češtině, získané buď díky spolupráci s některou z databází, nebo z vlastních zdigitalizovaných fondů, což bylo nejběžnější. Postupně se prosazovalo i on-line/off-line půjčování přes různé licencované plnotextové databáze, na kterých knihovny pracovaly a zpřístupňovaly je již několik let. Knihovny si při zavádění služby půjčování e-knih musely nově rozvrhnout svůj akviziční plán, který hodlali upravit podle toho, o jaké dokumenty jejich uživatelé

²¹ BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 24–25.

²² Tamtéž, s. 36. + BAJO, Kateřina. Nebojte se číst (elektronicky). *Grand biblio: časopis pro čtenářskou veřejnost - o knihách ze všech stran*. Praha: Grand Princ, 2010, 4(11-12), 22. ISSN 1802-3320.

(stávající i ti, které mohou nově získat) mají zájem, a pochopitelně i to, jaké mají finanční možnosti, co si mohou dovolit zakoupit. U elektronických dokumentů nelze použít stejný model půjčování jako u těch uložených (nebo vytištěných) na fyzickém nosiči (tištěná kniha nebo CD). Knihovny však logicky chtěly a cítily povinnost i tyto typy dokumentů zpřístupňovat.²³

Zahraniční výpůjční modely většinou provozují sami nakladatelé nebo poskytovatelé. Zájemce o e-knihu si ji pak přes přístup udělený mu knihovnou, která si konkrétní databázi „předplatí“, vypůjčí. Celý proces se však odehrává mimo systém jeho knihovny, která je opět pouze určitým mezičlánkem. Tento model se u nás v zásadě uchytil a velké množství knihoven dnes právě formou přístupu do předplacených databází e-knihy nabízí. Inspirací jim byly bezpochyby databáze typu DiViBib, eBooks-Library, Springer, Ebrary, EBSCO a další.²⁴

DiViBib (Digitale Vituelle Bibliotheken)

Obsahuje různé typy digitálních médií. Pro umožnění přístupu čtenářům musí knihovny zaplatit paušální poplatek. Funguje na principu tištěných dokumentů: chce-li knihovna poskytnout souběžné půjčení jednoho titulu více uživatelům, musí zakoupit více kusů e-knihy, stejně jako u klasické tištěné knihy.

eBooks-Library

Soubor světových literárních děl, historických dokumentů a fotografií, rozdělených do samostatných kolekcí. Přístup byl formou ročního předplatného za konkrétní kolekce, které se stanovilo na základě počtu čtenářů knihovny (stejně fungovalo i Ebrary a funguje tak současný portál Bookport, viz níže).

Springer

²³ *Knihovny současnosti 2006: sborník ze 14. konference, konané ve dnech 12.–14. září 2006 v Seči u Chrudimi.* ISBN 80-86249-41-7, s. 55.

BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách.* Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 20.

²⁴Tamtéž, s. 14–15.

Princip kolekcí, stejně jako předchozí, s rozdílem toho, že e-kniha byla zaplacená trvale a počet přístupů je tak neomezen. Je také možné zaplatit si např. přístup jen do jedné kapitoly. Nabídka je také odlišná. Obsahuje totiž odborné publikace, monografie, encyklopedie atd.²⁵

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně měla dlouhodobý cíl, a to nabízet studentům (resp. uživatelům jejich knihovny, jelikož ta není jen pro studenty) komplexní soubor informačních zdrojů, zároveň chtěla i podporovat jejich efektivní využívání. A tak se rozhodla připojit se do celosvětové databáze XERXES. Byla vyvinuta Davidem Walkerem na University of Kalifornia v Los Angeles. Využívá ji 40-50 institucí a UTB je jedinou z ČR. Portál XERXES je vlastně nový typ rozhraní, které v sobě obsahuje data a odkazy na více databází současně. Tento portál je tedy nejen vyhledávací platformou, ale i rozcestníkem do jednotlivých elektronických informačních zdrojů. Obsažené databáze jsou rozdělené do několika vyhledávacích skupin, seřazených podle jazyka, předmětu nebo formátu. Uživatel si může buď zvolit sám svá vyhledávací kritéria a databáze, ve kterých chce hledat, nebo zvolit maximální počet 10 základních databází. Pokud je u dokumentu dostupná plnotextová verze, v databázi se mu zobrazí odkaz, ze kterého ji může získat, ačkoliv ne vždy je portál v detekci plného textu bezchybný. Zastřešení pod jedním vyhledávacím rozhraním je u nás unikátní. Vyhledávání se tím zjednodušuje a zefektivňuje. Nabízí zároveň ucelený přehled dostupných informačních zdrojů s pokyny a radami na jejich kompletním využití.²⁶

Bohužel stále platí, že prostředky knihoven pro doplňování fondu (akvizici) jsou omezené a nižší než v jiných zemích. Tím se zmenšuje i množství titulů a moderních informačních zdrojů, které můžou knihovny pro své uživatele zakoupit. Výdaje německých knihoven jsou např. dvakrát a leckdy i třikrát vyšší než knihoven v ČR a SR a ve všech velikostních kategoriích se přibližují hodnotě 7 Kč (0,3 EUR) na jednu výpůjčku. Výdaje domácích knihoven se pohybují v rozmezí od 2,60 Kč do 4,10 Kč na výpůjčku. Určitou výjimku tvoří největší knihovny v ČR a SR, kde se výdaj na nákup knihovního fondu na jednu výpůjčku 5,60 Kč (0,22 EUR) alespoň částečně přibližuje průměrné hodnotě BIX. Největší inspirací pro vznik českého benchmarkingu byl právě německý projekt BIX – Bibliotheksindex, který byl zahájen v roce 1999 s podporou Berstelmannovy nadace. BIX je rozpracován pro dva rozdílné typy knihoven: pro veřejné knihovny provozované obcí a pro

²⁵ BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 25–28.

²⁶ <https://www.inforum.cz/pdf/2011/budinsky-lukas.pdf>

vědecké knihovny. V roce 2015 se zúčastnilo projektu BIX 146 veřejných knihoven a 64 vědeckých knihoven.²⁷

E-vypůjčky jsou v Německu celkově mnohem rozšířenější než u nás. Jako argument nemůže posloužit prostý fakt, že Německo má téměř osmkrát víc obyvatel než Česká republika (kolem 82 milionu v porovnání s našimi 10,6 miliony obyvatel). E-knih se zde totiž půjčuje řádově více i v přepočtu na počet obyvatel. Např. za rok 2016 německé veřejné knihovny evidovaly 20,2 mil. e-vypůjček. V Česku službu elektronických vypůjček v tu dobu poskytovalo 90 knihoven a počet uskutečněných e-vypůjček byl jen 49 475. Zároveň došlo k propadu vypůjček klasických dokumentů o téměř 2 miliony a tento pokles půjčování e-knih nemohl a nemůže dorovnat. Aby to bylo možné a e-půjčování bylo srovnatelné s tím v Německu, musely by knihovny ročně vykázat okolo 2,6 milionů e-vypůjček.²⁸

Příčinami rozdílu v e-půjčování mohou být:

- omezená nabídka e-knih pro půjčování v knihovnách
- roztržitost nabídky e-knih pro půjčování
- absence modelu výhodného pro knihovny a jednoduchého technického řešení e-vypůjček
- bariéry půjčování e-knih (hlavně legislativní, viz podkapitola výše)
- konzervatismus uživatelů a malá propagace nabídky e-půjčování
- výdaje na akvizici e-knih (jak je uvedeno výše, prostředky jsou nižší než v zahraničí)²⁹

Dále jde také o odlišný systém, který německé a české knihovny používají. Většina německých veřejných knihoven používá pro půjčování e-knih systém Onleihe. Ten obsahuje přes 319 000 dokumentů (knihy, videa, časopisy, články atd.) zatímco český systém eReading.cz jen 3600. Do německého Onleihe je navíc zapojeno přes 3000 knihoven zahrnující i vybrané švýcarské, rakouské, italské a francouzské knihovny. Systém spravuje

²⁷ RICHTER, Vít. Bariéry půjčování elektronických knih ve veřejných knihovnách ČR. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2018, 70(5), s. 163–167 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z:

<https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/79>

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

firma EKZ Gruppe, která vznikla na základě iniciativy sdružení knihoven a má sloužit pro jejich podporu. Oproti tomu, jak již bylo řečeno, v ČR žádný plnohodnotný podpůrný systém nebo centrální zdroj stále není a nabídka je tak silně roztržena. Vedle již zmíněného eReading.cz existuje např. Flexibooks, Bookport, Levná knihovna a EBSCO eBook. Všechny zmíněné databáze jsou placené, objevují se ale i bezplatné zdroje v režimu Open Access a Public Domain. Chybí také nabídka jiných druhů elektronických dokumentů, jako např. zvukové záznamy, videa, výukové materiály atd.³⁰

Při vytváření systému, který by byl podobný tomu německému, narazíme opět na nevyjasněnou legislativu, která jasně nedefinuje např. povinné odevzdání elektronických publikací. Uskutečnění plánu, aby vybudování a provoz systému pro půjčování e-knih měla na starosti Národní knihovna, troskotá na jisté laxnosti Ministerstva kultury i samotné NK. Ta dnes systematicky na celostátní úrovni neshromažďuje, ani podobným způsobem nezpracovává a nezpřístupňuje e-dokumenty (ať už knihy či periodika). S pevně danou technickou infrastrukturou by NK měla oprávnění k jednání s držiteli práv a tedy sjednávání licenčních smluv a zároveň by mohla fungovat jako výchozí zdroj informací o dostupných e-publikacích.³¹

2.3 Opodstatněnost e-knih v knihovnách a první projekty na digitalizaci

Někteří odpůrci elektronických knih zpochybňují jejich místo v knihovnách. Tuto otázku si ovšem kladou i knihovny samy. Reagují ale na přání svých uživatelů, snaží se jim tak přiblížit a tím si je udržet, případně přilákat uživatele nové. Zpřístupňování elektronických knih se tak jeví jako logický krok při rozšiřování služeb. V roce 2008 se Městská knihovna v Praze rozhodla zdigitalizovat díla Karla Čapka a zpřístupnit je svým uživatelům jako do té doby u nás nepříliš známé a populární e-knihy. Vzhledem k tomu, že se jedná o veřejnou knihovnu, kde je předpoklad zastoupení hlavně neodborné veřejnosti, rozhodli se zaměřit se na beletrii (na odbornou literaturu byl zaměřen již roku 2005 projekt HISPRA). Po čtyřech měsících spolupráce s Českým národním korpusem, Společností bratří Čapků a Památníkem Karla Čapka ve Strži byl projekt Karel Čapek on-line hotový a do elektronické formy bylo převedeno 53 děl. Za tento projekt získala knihovna ocenění Knihovna roku, které uděluje

³⁰ RICHTER, Vít. Bariéry půjčování elektronických knih ve veřejných knihovnách ČR. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2018, 70(5), s. 163–167 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/stahnout-pdf/79>

³¹ Tamtéž.

Ministerstvo kultury. Četné pozitivní ohlasy a návštěvnost stránek byly pro odpůrce ohromující. Na tento úspěch knihovna navázala dalšími projekty, jako např. Božena Němcová on-line nebo Sherlock Holmes, obsahující české překlady všech povídek sira Arthura Conana Doyle. Městská knihovna v Praze, která zahájila proces digitalizace hned na počátku 21. století, se tak řadí mezi první průkopníky elektronických knih u nás.³²

Knihovny pochopitelně musí být schopny poskytnout uživatelům služby, které požadují, právě ve chvíli, kdy je o ně zájem. Částečně na nové požadavky knihovny zareagovaly v roce 2007. Tehdy v Evropě vznikla služba eBooks on Demand (EOD), která navazovala na projekt z roku 2006 s názvem Digitalizace na objednávku. Zapojené knihovny vytváří určitou centrální infrastrukturu pomocí včleněného odkazu do interního katalogu. Tím mohou „na vyžádání“ a za poplatek poskytnout uživateli zdigitalizované kopie autorsky nechráněných monografií. Z právního hlediska jde tedy o volná díla, která již nejsou nijak chráněna proti kopírování nebo zneužití, což ale pochopitelně neplatí o všech elektronických dokumentech. Knihovna, kterou osloví zájemce o službu EOD, může sledovat celý pracovní postup od objednání přes samotný proces digitalizace až do chvíle, kdy žadatel objednávku zaplatí. EOD u nás zprostředkovává Národní technická knihovna (NTK). Oficiálně fungoval do roku 2014 a zapojilo se do něj přes 40 knihoven z 12 evropských zemí. Mezi ty české patří NKČR, NTK, Vědecká knihovna, Knihovna akademie věd, a mnoho dalších.³³

2.4 Problematika spojená s půjčováním

Knihovny dnes mají prakticky tři možnosti, jakými mohou svým uživatelům poskytnout elektronickou výpůjčku. Mohou ji poskytovat buď přímo se zapůjčením čtecího zařízení, nebo pomocí stažení z internetu (např. z odkazu v katalogu jak bude uvedeno níže)

³² SVOBODOVÁ, Eva. *Knihovny současnosti 2010: sborník z 18. konference, konané ve dnech 14.–16. září 2010 v Seči u Chrudimi*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, 2010. ISBN 978-80-86249-59-9, s. 68-70.

³³ *Národní technická knihovna: eBooks on Demand (EOD)* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.techlib.cz/cs/2939-ebooks-on-demand> a *Knihovny současnosti 2007: sborník z 15. konference, konané ve dnech 11.–13. září 2007 v Seči u Chrudimi*, Brno: Sdružení knihoven ČR, 2007. ISBN 978-80-86249-44-5, s. 181–83.

nebo pomocí off-line přístupu (princip stažení omezeného množství knih pomocí přihlašovacích údajů – Bookport).³⁴

Při přípravě služby e-vypůjček se musely sledovat dva hlavní cíle:

1. Vypůjčení e-knihy musí být pro čtenáře velmi jednoduché a zároveň je nutné vše připravit tak, aby čtenář půjčování e-knih považoval za službu knihovny
2. Čtenář musí mít službu k dispozici kdykoli, tedy bez vázanosti na svou knihovnu a její otevírací dobu (To se v počátcích ukázalo i jako nevýhoda, jelikož díky tomu čtenáři nepotřebují osobně dojíždět do knihovny. Knihovněm proto chyběla okamžitá zpětná vazba a musely provádět mezi svými čtenáři průzkumy.)

Nutností pro snadnou přehlednost pro uživatele je i provázanost záznamů e-knih s elektronickým katalogem knihovny, ve kterém také probíhá samotný proces vypůjčky. Svě e-vypůjčky čtenář vidí ve svém čtenářském kontu stejně jako vypůjčky ostatních dokumentů z fondu knihovny, čímž je e-vypůjčka velmi jednoduše proveditelná v rámci několika kliknutí a pár vteřin. Postačí najít knihu, souhlasit s uvedenými podmínkami, odkliknout vypůjčku, stáhnout e-knihu a hned můžeme číst. Důležitou součástí příprav všech knihoven, které před několika lety začaly používat novou službu, bylo i zaškolení všech pracovníků, kteří musí být v případě dotazů schopni odpovědět a pochopitelně vytváření manuálů pro čtenáře a také propagačních materiálů.³⁵

Společně s vypůjčkami e-booků se stává standardem i půjčování mobilních čtecích zařízení – e-čteček. NTK již několik let (konkrétně od roku 2012) nabízí svým uživatelům čtečky Kindle a PocketBook, a tuto službu shledává nad očekávání úspěšnou. Nedá se však přesně určit, která knihovna s touto službou přišla v ČR jako první. Jisté ale je, že průlom v souvislosti s elektronickými knihami a čtecími zařízeními v knihovnách nastal v roce 2011

³⁴ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkl.cz/ctenar/detail/166>

³⁵ ŠEDÁ, Marie. *Knihovna pro všechny: sborník ze semináře konaného ve dnech 12.–13.5.2015 v Městské knihovně Havířov*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2015. ISBN 978-80-7054-221-7, s. 98–99.

na konferenci Inforum po vystoupení Jany Matějkové a Jiřího Pavlíka, jejichž příspěvek se věnoval elektronickým knihám na Univerzitě Karlově v Praze.³⁶

V dubnu roku 2013 přišla NTK s on-line průzkumem, jehož cílem byla první orientace v názorech knihovníků na půjčování e-čteček. Ze 118 oslovených osob jich 74 zažádalo o další kontakt a spolupracovalo (poměrně malé množství). Z výzkumu nicméně vychází, že jsou knihovny velmi flexibilní a jejich pracovníci jsou ochotní učit se zacházet s novými zařízeními. Prvotní velký zájem o e-čtečky v knihovnách ze strany uživatelů postupně opadal.³⁷

Největším poskytovatelem e-vypůjček prostřednictvím českých a slovenských knihoven je společnost Palmknihy-eReading, která koncem roku 2018 nabízela k prodeji 21 038 titulů e-knih, z toho 7071 bylo možné zprostředkovat prostřednictvím knihoven. Společnost vznikla v roce 2016 spojením dvou serverů: Palmknihy a eReading.cz. První ze jmenovaných vznikl již kolem roku 1999 druhý v roce 2011, jako první čistě se specializací na trh s elektronickými knihami a jejich příslušenstvím. Pět let vedle sebe tyto servery existovaly a nakonec se jejich tvůrci po velkých konkurenčních bojích rozhodli spojit síly navíc s podporou největší mediální společnosti v ČR, Albatros Media a.s, která již byla většinovým vlastníkem eReadingu, a spojením se tak stala i vlastníkem Palmknih. Albatros měl vzhledem k jejich hrozícímu krachu a finančním problémům velmi snadnou možnost odkupu.³⁸

Zajímavostí ve spojitosti s Palmknihami a eReadingem je také odlišný názor jejich původních zakladatelů, v prvním případě Jiřího Vlčka a Martina Liperta v případě druhém, na samotné půjčování e-knih.

Vlček nebyl apriorní zastánce půjčování e-knih. Neviděl v něm perspektivu a pro nakladatele se podle něj nevyplácelo z mnoha důvodů. Např. z důvodu finanční ztráty, jelikož za půjčenou e-knihu dostali jen malou část toho, co by jinak utržili v případě prodeje. Další komplikace spatřoval v technologických a smluvních problémech a v neposlední řadě i malém

³⁶ JURÁČKOVÁ, Lenka a Jiří MIKA. *Knihovny současnosti 2013: sborník z 21. konference, konané ve dnech 10. až 12. září 2013 v areálu Univerzity Palackého v Olomouci*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, 2013. ISBN 978-80-86249-68-1, s. 95–97.

³⁷Tamtéž, s. 93.

³⁸ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. a <https://www.palmknihy.cz/o-nas>

zájmu ze strany čtenářů (zde je nutno podotknout, že tento Vlčekův názor pochází z roku 2015).³⁹

Lipert měl na rozdíl od Vlčka dojem, že čtenáři nebudou ochotni kupovat e-knihy kvůli jejich vysoké ceně (v roce 2013 se pohybovala v rozmezí 160–250). Proto přemýšlel jakým způsobem trh rozhybat. Půjčování a později i spolupráce s knihovnami, které by si předplácely „balíky“ s e-knihami, se zdálo být vhodnou cestou.⁴⁰

Lipertův názor se nakonec ukázal být tím, který lépe odhadl budoucnost e-výpůjček, vzhledem k jejich rostoucí oblibě. Do projektu e-půjčování bylo počátkem roku 2019 zapojeno dokonce 126 knihoven. Rok před tím bylo do projektu zapojeno 136 knihoven, které nabízely 7897 titulů 196 nakladatelství. Zájem o tuto službu mezi uživateli knihoven tehdy výrazně vzrostl, a to o 59 % na celkový počet 39 631 e-výpůjček. Následoval však menší pokles.⁴¹

Počet e-výpůjček se ale v průběhu let neustále navyšoval:

- 2018 – 36 631
- 2017 – 25 326
- 2016 – 21 890
- 2015 – 15 099
- 2014 – 3 530⁴²

Za rok 2020 knihovny vykazují nárůst téměř na dvojnásobek (nepochybná souvislost s pandemií). Možnost e-výpůjček celkem 8471 dostupných titulů nabízelo 144 knihoven. Celkový počet provedených e-výpůjček stoupl na 59 342. Je jasné, že zájem o alternativní čtení v podobě e-knih i audioknih bude z dlouhodobého hlediska stoupat. Prioritou knihoven by tedy mělo být to, aby i pro tuto oblast vydavatelské produkce garantovaly rovný přístup

³⁹ <https://www.lupa.cz/clanky/je-mozne-pujcovat-e-knihy-dilia-a-narodni-knihovna-podaly-trestni-oznameni/?fbclid=IwAR04EfN4Yoa-vnwScVB3BMQ9O2ihKONPiX-i--RAqo38e1Yt-qmiboYQ4wc>

⁴⁰ <https://www.lupa.cz/clanky/v-cesku-startuji-pujcovny-e-knih-cteni-ma-byt-diky-nim-levnejsi/>

⁴¹ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkk1.cz/ctenar/detail/166>

⁴² Tamtéž.

všem bez rozdílu. Zároveň by ale nemělo jít o vnucovanou službu a spíše by měla být jen rozšířením standardních výpůjčních služeb a komplementem k plnohodnotnému knihovnímu fondu.⁴³

2.5 Vydávané verze elektronických knih

Mezi dnešní významné prodejce e-knih patří specializované e-knižní obchody jako Palmknihy-eReading, obecné e-shopy jako Alza.cz, tradiční on-line knihkupectví jako Kosmas.cz, Knihcentrum.cz, Martinus.cz nebo nakladatelské weby jako Flexibooks.cz a Grada.cz. Nakladatelství Grada provozuje model měsíčního předplatného na www.Bookport.cz, kde je k dispozici převážně produkce tohoto vydavatele.⁴⁴

Verze elektronické knihy pro individuálního čtenáře se liší od té, která bývá produkována pro knihovny. V prvním případě se zpravidla jedná o nákup souboru s DRM ochranou, což umožňuje zobrazení knihy pouze na jednom čtecím zařízení. Knihovny naopak dávají přednost univerzálnímu zpřístupňování titulů ideálně přes předem definovanou množinu IP adres pro pokud možno neomezené množství čtenářů.⁴⁵

Z toho ale vyvstává problém. Jen malé množství vydaných knih vyjde i v elektronické podobě a hlavní čeští vydavatelé navíc zřejmě nechtějí, aby jejich e-booky byly tak snadno přístupné a neposkytují proto knihovnám licenci na půjčování. Upřednostňují individuální přímý prodej a kvůli tomu u nás dosud knihovny nemají společnou podpůrnou distribuční síť pro české ebooky, která v zahraničí svým způsobem existuje. Pomalé usazování v českém knižním trhu a knihovnách oproti jiným evropským zemím je zapříčiněno tím, že je to trh mnohem menší a další formát by se nemusel uchytit. V Česku je navíc hustší síť knihkupectví a nejhustší síť knihoven, které mají lidé doposud spojeny s klasickou tištěnou knihou.⁴⁶

Kromě licencovaných elektronických knih s placeným přístupem se ale lze k těmto dokumentům dostat prostřednictvím různých nezávislých projektů, které zprostředkovávají

⁴³ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkk1.cz/ctenar/detail/166>.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ FABIÁN, Ondřej. *Elektronické informační zdroje* [online]. [Česko] : [nakladatel není známý], [2012?] [cit. 2021-04-20], s. 143.

⁴⁶ KIRKOSOVÁ, Kateřina. Texty a formy: knihy vázané, brožované a elektronické pohledem českých beletristických nakladatelů. *Mediální studia* [online]. 2016, 10(1). ISSN 1801-9978, s. 45.

kolekce knih v elektronické podobě bezplatně. K největším komerčním vydavatelům elektronických knih patří v současné době společnosti Springer, Elsevier, John Wiley & Sons, Taylor & Francis, Oxford University Press a další. Tato vydavatelství své tituly rovněž zpřístupňují, a to na svých dobře známých platformách, které zahrnují obvykle také elektronické časopisy a další zdroje. Větší množství dokumentů přinášejí ve svých službách „agregátoři“⁴⁷. Často se jedná o kolekce čítající řádově tisíce titulů. K největším službám tohoto typu patří ebrary, eBooks Ebsco a Safari. Obsáhlé systémy elektronických knih nabízejí také společnosti Gale či Dawsonera.⁴⁸

2.6 Výhody a nevýhody elektronické formy publikování pro knihovny a jejich uživatele

Forma e-publikování má pochopitelně své nepopiratelné výhody, jako:

- přístup do jejich obsahů pro libovolné množství uživatelů najednou
- úspora nákladů (knihovna kupuje pouze jeden exemplář)
- úspora prostoru v knihovně
- odpadá agenda spojená s půjčováním knih
- možnost rychlého plnotextového vyhledávání jak v jednotlivých elektronických knihách, tak v rámci jejich kolekcí
- rozvržení textu do samostatných kapitol, volba velikosti a typu písma
- pohodlná možnost uložení kapitol či celé elektronické knihy
- možnost tisku potřebných stran, kapitol či celé elektronické knihy nebo jen jejich zvýraznění
- kniha nemůže být odcizena nebo poškozena (odcizení je diskutabilní - ilegální stahování = ušlý zisk)

⁴⁷ Instituce, centrum či zkratka zprostředkovatel umožňující obvykle na komerční bázi uživatelům online přístup k centralizovaným informačním zdrojům, nejčastěji ve formě databází.

⁴⁸ FABIÁN, Ondřej. *Elektronické informační zdroje* [online]. [Česko] : [nakladatel není známý], [2012?] [cit. 2021-04-20], s. 143.

- možnost čtení na moderních čtečkách nebo dalších mobilních zařízeních.⁴⁹

2.7 Legislativní problémy spojené s elektronickými knihami a digitalizací

V počátcích digitalizace se jednalo zprvu pouze o volná díla, která již nepodléhala autorskoprávní ochraně. Z pohledu autorského zákona dalším typem dokumentu, u kterého pro knihovny nevznikal např. v rámci digitalizace vlastních fondů jakýkoliv právní problém, bylo tzv. osiřelé dílo. Jsou to ta díla (ať už knihy nebo i filmy), u kterých sice přetrvává autorskoprávní ochrana, není u nich ale možné určit totožnost nositele práv nebo není možné zjistit místo jeho aktuálního pobytu. Takových děl se v evropských knihovnách nachází miliony, podle odhadů především těch literárních, napsaných v průběhu 20. století a na začátku 21. století (mohlo by jít až o 50%, příkladem budiž článek Junge Welt vydaný v časopise Zeitung, Berlin, 1947). Přesto bylo zapotřebí udělit knihovnám a celkově veřejným institucím povolení k jejich využití. K tomu již slouží směrnice 2012/28EU z roku 2012, která stanovuje společná pravidla pro digitalizaci a on-line zveřejnění osiřelých děl. Ta jsou od té doby evidována v jednotné celoevropské databázi.⁵⁰

Problémem stále zůstává nedořešená legislativa e-knih jako takových v České republice, ale i v celé Evropské unii, ačkoliv v mnoha evropských zemích jsou na tom již e-knihy právně lépe. V ČR šlo především o rozdílné sazby DPH u tištěných a elektronických knih a nevyjasněný právní rámec půjčování e-knih ve veřejných knihovnách. Pro elektronické dokumenty doposud neexistuje žádný zvláštní zákon či nařízení a podléhají stejným právním úpravám jako ostatní dokumenty. Verze autorského zákona platného v České republice neumožňuje vznik oficiální bezplatné digitální knihovny (od toho je služba elektronické dodávání dokumentů – EDD). Novelizace autorského zákona z roku 2019 se bohužel týkala pouze specifikace výjimek z výlučných autorských práv a některých dalších práv s tím souvisejících. Šlo o upřesnění možností zhotovování rozmnoženin chráněných děl ve vhodně upravených formátech (tedy i v podobě e-knih a audioknih), které by byly přístupné nevidomým a zrakově postiženým osobám, případně osobám s poruchami učení. Knihovny se

⁴⁹ FABIÁN, Ondřej. *Elektronické informační zdroje* [online]. [Česko] : [nakladatel není známý], [2012?] [cit. 2021-04-20], s. 142.

⁵⁰ https://euiipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/Orphan_works/leaflets/orphan_work_brochure_cs.pdf

při půjčování e-knih musí tedy i nadále řídit § 18 autorského zákona, který se týká sdělování díla veřejnosti, nikoliv rozšiřování či půjčení. Pokud knihovna půjčuje dílo v hmotné podobě, zákon tím neporuší, protože se jeho koupí vyčerpává autorovo právo na jeho rozšíření. Jelikož ale e-kniha nemá hmotnou podobu, toto ustanovení se na ni nevztahuje, a „pouhým“ sdělením veřejnosti se autorovo právo nevyčerpá a případným půjčováním by knihovna autorovo právo porušila. Soudní dvůr v nizozemském Haagu ve věci žaloby, kterou již v roce 2016 podalo Vereniging Openbare Bibliotheken (sdružení všech veřejných nizozemských knihoven) rozhodl, že jelikož jsou znaky půjčování tištěných i elektronických dokumentů víceméně srovnatelné, členské státy EU by se měly dívat na oba typy výpůjček stejně a pro oba by se měl používat právě výraz půjčování. I tak se stále vyjednávají speciální licenční smlouvy, jelikož soud zároveň uvedl, že se mohou stanovit dodatečné podmínky pro ochranu autorských práv. Pokud chce tedy knihovna e-knihy půjčovat, musí je např. sama zakoupit a nemůže sama ze své iniciativy vytvořit kopii bez souhlasu nositele práv (z důvodu nevyčerpanosti práv, jak je uvedeno výše).⁵¹

Průměrná cena e-knihy se roku 2017 pohybovala u beletrie okolo 63 % ceny tištěné knihy. Pro rozvoj prodeje e-knih byla nepříznivá vysoká sazba DPH (21 %), která znevýhodňovala elektronickou knihu oproti fyzické. Rok na to, tedy 2018 (z počítaného přelomu 2018/2019) se cena lehce snížila na 59% a celkový počet oficiálních elektronických knih na trhu se pohyboval kolem 20 000. Nepříznivá sazba DPH ve výši 21 % byla u e-knih i audioknih platná do začátku roku 2020, kdy se díky novele zákona o DPH, přijaté již v roce 2019, oba typy digitálních knih nově zařadily do snížené 10 % sazby a došlo tak k jejich zrovnoprávnění s tištěnými knihami. Zásahu na snížení sazby má Svaz českých knihkupců a nakladatelů (SČKN), který po několika letech uspěl se svým návrhem novely zákona.⁵²

⁵¹ <https://www.pravniprostor.cz/zmeny-v-legislativa/vyslo-ve-sbirce-zakonu/novela-autorskeho-zakona> + BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5, s. 21.

<https://ipk.nkp.cz/docs/legislativa/soudni-dvur-eu-tiskova-zprava-c.-123-16>

⁵² RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z:

<https://www.svkkl.cz/ctenar/detail/166>

2.8 Digitální knihovny, archivy a databáze

Výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví definuje digitální knihovny jako integrovaný, často plně a otevřeně dostupný systém zahrnující soubor elektronických informačních zdrojů a služeb umožňující získávání, zpracovávání, vyhledávání a využívání informací v tomto systému uložených. Zkoumání digitálních knihoven propojuje mnoho vědních disciplín a profesí, pochopitelně zejména z oblasti počítačové techniky, informačních a knihovnických služeb, oblasti kulturního dědictví, vzdělání apod. Digitální knihovny slouží zároveň jako podpora pro tyto obory. Ve svých počátcích bývaly nazývány elektronickými, virtuálními, případně knihovnami bez zdí. Velice často mají digitální knihovny multimediální obsah. Problémem digitálních knihoven je zajištění dokumentů proti zneužití, ale zároveň jejich zpřístupňování. Zároveň nesmí samy knihovny zveřejňováním dokumentů porušovat zákon v rámci nadstandardních služeb, které digitální knihovny představují, a měly by fungovat jako jakýsi prostředník v legálním přístupu k elektronickým dokumentům.⁵³

Digitálním archivem se rozumí organizovaná sbírka digitálních dokumentů shromážděná za účelem jejich dlouhodobého uchování. Může se jednat o digitalizované dokumenty, tj. tištěné druhy dokumentů převedených do digitální podoby, nebo o dokumenty vytvořené již jako digitální.⁵⁴

Původně se jednalo především o snahu zachovat a zpřístupnit historické fondy. Dnes je záběr digitalizace mnohem širší. Digitalizace se stává čím dál diskutovanější disciplínou v oboru informačních a komunikačních technologií, z důvodu snahy elektronizovat veřejné služby. Digitalizace je ale, byť se to nezdá, ekonomicky velmi náročná, kvůli nákladům na nové vybavení (například novější hardware či software, aplikace, prostředky pro vizualizaci apod.). Digitální knihovny jsou výsledkem technologické revoluce ve výpočetních, telekomunikačních a informačních systémech, započaté již v roce 1965 (prakticky však již po

⁵³ RESSLER, Miroslav, ed. *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví: výběr hesel v databázi TDKIV*. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická, 2006, 161 s. ISBN 80-7080-599-4, s. 29.

⁵⁴ Tamtéž.

druhé světové válce). S rokem 1965 je spojené vydání knihy J. C. R. Licklidera, *Libraries of the Future* (Knihovny budoucnosti).⁵⁵

Licklider byl americký informační vědec a počítačový teoretik působící na MIT (Massachusetts Institute of Technology). Ve své knize se na úvod věnuje ne tak technologickým limitům, které ovlivňují knihovny, jako spíš těm „hmatatelným“, jako jsou samotné tištěné stránky knih nebo i budovy, jelikož je obojí pomíjivé a zničitelné. Poukazuje také na problém s náročným skladováním knih, vyhledáváním knih a informací v nich obsažených nebo se zabývá vhodností jejich uchovávání. Kniha podle něj není příliš vhodným nosičem, tudíž ani samotné kamenné knihovny nejsou ideálními pro uchovávání informací. Vzhledem ke své specializaci vyslovil myšlenku spojení vznikajícího internetového (tehdy ARPANETového) prostředí a knihoven. S technologiemi Lickliderovy doby však nebylo možné podobnou myšlenku uskutečnit a nešlo to ani po následujících 25 let. Skutečná historie digitálních knihoven se začala psát až roku 1991, kdy americká Národní vědecká nadace (National Science Foundation-NSF) začala sponzorovat různé semináře a kurzy, které měly americké knihovny naučit skutečně realizovat a vytvářet digitální knihovny. Pokroku velmi napomohl i rychlý vývoj počítačů a s ním související on-line informační průmysl, který se začal rozmáhat od 70. let.⁵⁶

Knihovny se na nové systémy velmi rychle adaptovaly, a není proto divu, že se chopily další příležitosti inovace. Nově nabyté možnosti nebyly jedinou silnou motivací k vytváření digitálních knihoven. Těmi dalšími byly tlak na rychlou reakci v důsledku exploze vycházejících (nejen) odborných publikací a zároveň snaha využít příležitostí, které tyto odborné poznatky přinášely, ve firmách a společnostech podporujících vzdělání. Rané americké a britské projekty pro digitální knihovny měly podstatný vliv na jejich následný rozvoj a na dlouhou dobu výrazně určily směr, kterým se digitální knihovny následně vyvíjely. Mezi tyto rané projekty patří např.: britský UK eLib Programme (eLib) a DLI-1 a 2, projekt Knihovny Kongresu American Memory, Project Gutenberg, The Million Books

⁵⁵ CALHOUN, Karen. *Exploring digital libraries: foundations, practice, prospects*. Chicago, Ill.: Neal-Schuman, c2014, xxix. ISBN 978-1-55570-985-3., s. 1–2.

⁵⁶ Tamtéž, s. 2–4.

Project apod. Projekty na vznik digitálních knihoven má např. i Indie a Čína. Obě země byly i partnery posledního zmíněného projektu.⁵⁷

Lidé podílející se na vzniku těchto nových typů knihoven v nich spatřovali šanci na automatizaci tradičních knihoven a nový způsob, jakým knihovny mohou vykonávat svoji činnost. Jedním z nejdůležitějších pozitiv digitalizace byla ekonomická stránka. Skladování informací a dokumentů na počítačích se totiž ukázalo jako mnohem levnější a tedy výhodnější, ačkoliv samozřejmě nemusí být vhodné a příjemné pro každého a velká část čtenářů dosud preferuje tištěnou knihu a kamenné budovy knihoven (to bude dále pojednáno v kapitole o audioknihách). Nepopíratelným faktem ale je, že jsou části sbírek (v některých případech i sbírky celé) mnoha knihoven čím dál častěji dostupné on-line a digitální knihovny a „klasické“ jsou čím dál méně rozlišitelné, na rozdíl od 90. let, kdy se digitální knihovny začaly objevovat. Některé z digitálních knihoven jsou vlastně druhem centrálního archivu, který poskytuje úložiště digitálního obsahu a své služby prostřednictvím jednotného systému.⁵⁸

Nejznámějším českým projektem digitalizace je Kramerius (<http://kramerius-info.nkp.cz>) a manuscriptorium.cz, které se specializuje na digitalizaci starých tisků. Program Kramerius vznikl v roce 2003 po povodních, během kterých bylo zničeno mnoho historických dokumentů. Ve snaze o nápravu byly pak mikrofilmovány nebo digitalizovány desítky tisíc titulů, které měly nahradit ty zničené nebo poškozené. Projekt se neustále rozvíjí a v současnosti má tři podskupiny, Kramerius 3, Kramerius 5 a Kramerius 5 NDK-Covid. Společně obsahují zhruba 9 milionů digitalizovaných stran (bez speciální Covid verze, k té níže). Oba „běžné“ systémy, tedy Kramerius 3 a 5, jsou propojeny společným rozhraním, které umožňuje vyhledávání v obou databázích současně. Společné rozhraní umožňuje jak fulltextové vyhledávání, tak vyhledávání pomocí vybraných metadat. Dokumenty jsou postupně propojovány s elektronickým katalogem Národní knihovny ČR. Plný přístup k digitalizovaným dokumentům, u nichž podle autorského zákona ještě nevypršela majetková

⁵⁷ CALHOUN, Karen. *Exploring digital libraries: foundations, practice, prospects*. Chicago, Ill.: Neal-Schuman, c2014, xxix. ISBN 978-1-55570-985-3, s. 6–7 a 15–18.

⁵⁸ Tamtéž, s. 15–18.

práva, mají ale pouze registrovaní uživatelé a je pro ně k dispozici na speciálních počítačích Národní knihovny ČR (opět neplatí pro speciální).⁵⁹

NK se celkově snaží o zpřístupňování děl nedostupných na trhu, to znamená monografií, které nejsou 6 měsíců k dispozici na běžném trhu, periodik starších 10 let apod. Takové dílo je zahrnuto v seznamu, který si NK vede. Již od počátku byl tento program záchrany dokumentů ohrožených degradací jejich papírového nosiče zaměřen na bohemikální periodickou produkci od počátku 18. století až do poválečných let 20. století. O zařazení dokumentu do programu rozhodují kritéria jako stupeň jejich poškození nebo čtenářský zájem. Digitální databáze je rozdělena do tří hlavních skupin: deníky a časopisy s velkým společenským vlivem, regionálně důležitá periodika a jako třetí dokumenty významné pro vývoj určitého oboru nebo specializace. Správné zařazení ale bývá velmi složité, protože titul může během své existence změnit svůj ediční profil, název a mnohdy i nakladatele. Často kolísá i zaměření, kdy se prolíná např. vojenská, politická, historická i literární tematika. Projekt Kramerius je součástí Národní digitální knihovny. Myšlenka založení této databáze vznikla již v roce 2005 a postupně se začala realizovat. Oficiálně vznikla v roce 2012 ve spolupráci Národní knihovny a Moravské zemské knihovny. Financována je z fondů Evropské unie, musí proto dodržovat pevně dané směrnice, uvedené v popisu projektu, a to např. určený počet naskenovaných publikací.⁶⁰

Na sousedním Slovensku byl první digitální knihovnou projekt Zlatý fond deníka SME. Zahájen byl v prosinci 2006 a obsahuje díla slovenských klasiků.⁶¹

Přehled digitalizace (historických) fondů v ČR poskytuje stránka:

Registr digitalizace <http://registrdigitalizace.cz/rdcz>

Příklady digitálních knihoven:

⁵⁹ SVOBODOVÁ, Eva. *Knihovny současnosti 2010: sborník z 18. konference, konané ve dnech 14.–16. září 2010 v Seči u Chrudimi*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, 2010. ISBN 978-80-86249-59-9., s. 25.

PIÁČEK, Jiří. *Elektronické informační zdroje: Open Access, bibliometrie, autorské právo, citace* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Skripta. ISBN 978-80-244-4109-2, s. 27.

⁶⁰ Tamtéž., s. 26–28.

⁶¹ JANOVSÁ, Darina. Elektronická kniha - nová výzva pre knižnice. *Knižnica* [online]. 2012, 13(10), s. 14–15 [cit. 2021-04-20]. ISSN 1335-7026. Dostupné z: <http://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/661-archiv-kniznica-2012.html>

World Digital Library (WDL) <http://www.wdl.org>

The European Library <http://www.theeuropeanlibrary.org>

Europeana <http://www.europeana.eu>

Gutenberg <http://www.gutenberg.org>

První digitální knihovna-americký projekt Michaela Harta

Národní digitální knihovna <http://www.ndk.cz>

Internet Archive <https://archive.org>;

víc než jen klasické dokumenty:

American history <http://memory.loc.gov>

Digital Public Library of America (DPLA) <http://dp.la>.⁶²

V nedávno nastalé krizi způsobené šířením viru COVID-19 se zájem o elektronické knihy opět navýšil. Knihovny, které byly stejně jako mnoho dalších (nejen) kulturních institucí v době nouzového stavu zavřeny, zaznamenaly velký nárůst v půjčování e-knih. V této době také Národní knihovna v rámci programu Kramerius zpřístupnila (hlavně pro studenty) on-line verze mnoha publikací, ke kterým by se jinak nebylo možné dostat. COVID krize tak ke všemu špatnému přinesla i pozitivum v postupu digitalizace dokumentů. Za 23 dní provozu této speciální databáze se přihlásilo na 140 000 uživatelů, v průměru 5000–6000 denně, z toho 250–300 uživatelů pracovalo současně.⁶³

2.9 Speciální hybridní e-knihy

Knihovny běžně pracují s dětskými čtenáři a různými způsoby se je snaží přitáhnout k četbě a zaujmout je. Jelikož se e-knihy snaží prosadit i jako interaktivní prostředek, který

⁶²PIÁČEK, Jiří. *Elektronické informační zdroje: Open Access, bibliometrie, autorské právo, citace* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Skripta. ISBN 978-80-244-4109-2., s. 27–28.

⁶³ RICHTER, Vít. *21. konference archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: Jak zapojit knihovny do služby Národní digitální knihovny pro zpřístupnění děl nedostupných na trhu (NDK-DNNT)* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

má děti nejen přivést ke čtení, ale i k používání nových digitálních technologií daly by se pro potřeby knihoven využít. U českých dětí nicméně stále v popředí zůstává zájem o klasickou knihu. Souvisí to možná s tím, že trh s dětskými e-knihami doposud není tak rozvinutý, jako trh s tištěnými knihami pro děti, které jsou profesionálně vypravené.⁶⁴

Nakladatelé se nevěnují vydávání e-knih pro děti např. z obav o návrat vynaložených peněz, jelikož je jejich příprava finančně mnohem náročnější než u vydání knih pro dospělé (větší počet ilustrací). Dále pak paradoxně i proto, že nechtějí podporovat děti v používání digitálních médií, které u nich mohou způsobovat poruchy soustředění apod. To platilo až do nedávna. Albatros Media v roce 2017 přišel s aplikací Booko. Ta je cílená na děti v rozmezí od 2 do 10 let. Zahrnuje tak skupinu předčtenářů a čtenářů-začátečnicků. Aplikace zatím shromáždila něco přes padesát titulů – najdeme v ní například Čapkovu Dášenu, obrázkové knížky Rudolfa Lukeše a Michala Černíka nebo příběhy Ivony Březinové a jejím přínosem má být mimo jiné i široká nabídka na trhu chybějícího kvalitního a nezávadného digitálního obsahu v českém jazyce pro děti, které nepopíratelně s digitálními přístroji tráví spoustu času. Cílem bylo, aby byl tento čas smysluplně využit a zároveň aby se děti i něčemu přiučily. „Obyčejné“ e-knihy však nebyly pro děti tak atraktivní, jako hry a videa, proto se v aplikaci Booko objevují „obohacené“ (enhanced) ebooky.⁶⁵

Ty se teď mohou pyšnit rozpohybovanými ilustracemi, zvukovými efekty a funkce předčítání přímo z používaného přístroje. Dalším lákavým doplňkem jsou i interaktivní prvky, jako je možnost pohybovat a přemísťovat místa v textu, hraní her, vyplňování kvízu po dočtení knihy apod. Poslední zmíněné slouží hlavně jako aktivátor čtenáře, aby se sám zapojoval do dění. S těmito komplementy ale musí být tvůrce opatrný a neměly by být nadužívány, protože pak může mít dětský čtenář problém s porozuměním ostatnímu textu. Pokud ale jsou včleněny vhodně, jsou skvělou pomůckou k naučení se s novými technologiemi, jak bylo zmíněno výše.⁶⁶

V tomto jde tedy o inovativní přístup k digitálním technologiím, kdy v nich lidé nespátřují pouze ono nebezpečí „z hloupnutí“, způsobené nadměrným používáním těchto technologií, ale nově se přijímá i jejich potenciál a hlavně přínos toho, když se dítě obávaný

⁶⁴ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Honba za dotykem: interaktivní e-knihy pro děti. *Lógr*. 2018, 8(29), ISSN 1804-6835. dostupné z: <http://www.logrmagazin.cz/interaktivni-e-knihy-pro-deti/>

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

tablet či chytrý telefon naučí používat a zvolí se pro něj věkově adekvátní obsah. Digitální knihy totiž mohou za jistých okolností rozvíjet gramotnost dětí. Tady je opět v popředí vhodný výběr e-knihy, dále např. společné čtení rodiče s dítětem, kdy má rodič mimo jiné dohled nad tím, jestli jeho potomek opravdu věnuje pozornost celému textu a ne pouze jeho interaktivním částem, případně tuto pozornost převést správným směrem. Uplatnění této aplikace se dá najít i při cestách, kdy dítě bezpečně zabaví na dlouhou dobu.⁶⁷

Jako problém aplikace Booko se může jevit to, že všechny obsažené e-knihy byly původně vydané jako tištěné a převedený formát ne vždy koresponduje s velikostí displeje tabletu nebo smartphonu a text se špatně zalomí, což kazí prožitek z četby. U zvukových komponentů se někdy při delším úseku stává, že digitální předčítač uměle prodlužuje pauzy mezi slovy, a narušuje tak plynulost frázování. Kvalitní zvukový podkres textu (pokud příliš nerozptyluje) na druhou stranu dokresluje atmosféru příběhu. Existují pochopitelně i interaktivní knihy tištěné, které mohou sloužit zároveň jako hračka. Těch je na českém trhu velké množství a jsou stále oblíbenější než ty digitální. Je tudíž jasné, že nabídka digitálních interaktivních knih pro děti je u nás oproti zahraničí mnohem chudší. Začínají se sice pomalu prosazovat, ale jejich budoucí převaze nad tištěnými knihami zatím nic nenasvědčuje. Očividný zájem o interaktivní e-knihy by mohl podnítit autory těch tištěných k dalším experimentům a technologie již nebude onou skrytou hrozbou.⁶⁸

Jelikož mnohé knihovny, jak již bylo řečeno, běžně půjčují čtečky a tablety, mohly by mít předinstalovanou právě výše uvedenou aplikaci Booko případně jiné interaktivní či hybridní e-knihy, které by si půjčovali rodiče malých dětí, kteří je sami nevlastní. Mohlo by to rovněž podporovat vztah dětí ke knížkám a novým typům dokumentů, stejně jako se o to snaží projekt Bookstart, v rámci kterého se předají dárkové knižní sady rodičům novorozenečným dětem, u kterých zapojené knihovny vzbudí zájem. Díky tomuto efektivnímu prostředku propagace se může vytvořit budoucí vazba s knihovnou a jejím prostředím i u sociálně slabších rodin.⁶⁹

⁶⁷ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Honba za dotykem: interaktivní e-knihy pro děti. *Lógr*. 2018, 8(29), ISSN 1804-6835. dostupné z: <http://www.logrmagazin.cz/interaktivni-e-knihy-pro-deti/>

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ *Knihovny současnosti 2019: sborník z 27. ročníku konference, konané 10–12. září 2019 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*. Praha: Sdružení knihoven České republiky, 2019. ISBN 978-80-86249-89-6. Dostupné také z: http://sdruk.mlp.cz/data/xinha/sdruk/2019/KKS2019/Sbornik_KKS19.pdf, s. 11–12.

2.10 Statistiky a průzkumy čtenosti e-knih

Knihovny logicky chtějí poskytovat kvalitní a cílené služby a proto Národní knihovna ČR a Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., uskutečnily v roce 2018 reprezentativní celostátní průzkum mezi obyvateli ČR staršími 15 let. Jedním z témat průzkumu byla četba a získávání elektronických knih a také využívání audioknih. Výzkum realizovala agentura Nielsen Admosphere metodou osobního standardizovaného rozhovoru tazatele s respondentem se záznamem odpovědi do elektronického dotazníku. Celkově šlo již o čtvrté šetření – předchozí proběhla v letech 2007, 2010 a 2013. Analýza byla provedena na vzorku 2007 respondentů na základě kvótního výběru s ohledem na pohlaví, věk, vzdělání, kraj a velikost místa bydliště.⁷⁰

Lidé s vysokoškolským vzděláním podle průzkumu přečtou ročně 19 knih, kdežto lidé s nejnižším vzděláním jen sedm knih. Přibližně 19 % české populace ve věku 15 a více let čte občas i knihy v elektronické podobě, většina čtenářů ale stále zůstává u klasické tištěné podoby knih a jen 1 % čtenářů čte knihy výhradně v elektronické podobě. Čtrnáct procent Čechů ve výše zmíněném věku také poslouchá příležitostně audioknihy, opět se jedná zároveň o čtenáře tištěných knih.⁷¹

E-knihy čte alespoň zřídka necelá pětina (19 %) dospělé populace, ať už je čtou pravidelně nebo jen zřídka. Mezi čtenáři elektronických knih patří více muži (rozdíl cca 2 %), u klasických knih je tomu obráceně (ty čtou více ženy). Větší podíl mužských čtenářů může souviset s lepší vybaveností zařízením pro jejich četbu. Výrazným faktorem při posuzování četby e-knih je věk čtenářů. Elektronické knihy jsou nejběžnější u čtenářů ve věku 15–19 let, kde se číslo pohybuje kolem 39 %. U lidí v rozmezí 55–64 let a 65 let a více se užívání e-knih pohybuje pouze v jednotkách procent. Věkové rozložení čtenářů naznačuje, že zájem o četbu tištěných knih stále výrazně převažuje (77 %) a využívání e-knih i audioknih je spíše doplňkem hlavního čtenářského proudu. Velký rozdíl v zájmu o četbu e-knih mezi mladou a starší generací ale naznačuje, že podíl e-čtenářství se bude v budoucnu postupně zvyšovat.

⁷⁰ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/detail/166>

⁷¹ Tamtéž.

Z výše psaného lze konstatovat, že se čtenáři přizpůsobují, využívají nové technologie a čtou jak tištěné, tak i elektronické knihy a nevyhýbají se ani poslechu audioknih.⁷²

Největšími konzumenty e-knih jsou jednoznačně ti, kteří hodně čtou. Zatímco klasický český čtenář knih za poslední rok přečetl v průměru 14 knih, čtenář, který využívá ke čtení knih i jiná zařízení, za poslední rok přečetl v průměru 22 knih. Nejvyužívanějším zařízením pro četbu elektronických knih je smartphone (tedy mobilní telefon), který využívá 43 % čtenářů, 39 % používá počítač a jen kolem 35 % používá tablet nebo čtečku, tedy zařízení primárně k tomu určené. Oproti předešlým letům můžeme ale sledovat nárůst používání menších zařízení, jako jsou právě čtečky, tablety a chytré telefony. Elektronické knihy nejčastěji čeští čtenáři získávají volným stažením z internetu (až 75 %). Někteří e-knihu dostali jako dárek (28 %), jen málo zájemců si ji zakoupí samo (31 %) a ještě menší množství využilo zapůjčení z knihovny (asi 17 %). I přesto celkový prodej e-knih podle průzkumu stoupá a to rychleji než prodej knih fyzických. Celkový podíl na obratu z prodeje e-knih v rámci nakladatelství činí podle průzkumu 1,5 %.⁷³

2.11 E-povinný výtisk

V současné době je nejvíce projednávaným (ne však jediným) problémem spojeným s e-knihami zavedení povinného výtisku i pro ně. Vzhledem k povinnosti nakladatele bezplatně a na vlastní náklady odevzdat příslušným knihovnám (Národní knihovně, Moravské zemské knihovně, Vědecké knihovně v Olomouci, Městské knihovně v Praze a místně příslušné krajské knihovně podle sídla nakladatele) ve lhůtě 30 dnů tzv. povinný výtisk každé vydané knihy (případně periodika), bylo potřeba (a stále je) vyjasnit princip odevzdávání tohoto povinného výtisku u elektronických knih. Toto odvětví knižního trhu se totiž velmi rychle vyvíjí a podle SČKN je zde tudíž předpoklad, že mnohé knihy budou vydávány „pouze“ elektronicky. To by zamezilo Národní knihovně shromažďovat kulturní dědictví a jeho část by tím pádem mohla být ztracena. NK se snažila již v rámci projektu edpilot (celým názvem Dobrovolné uložení elektronických publikací) získat výchozí podklady pro formulaci nového legislativního opatření, které ukládání elektronických dokumentů zákonem upraví,

⁷² RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/detail/166>

⁷³ Tamtéž.

protože jak již bylo několikrát řečeno, tato opatření jsou u nás stále nedostačující (na rozdíl od Německa, Rakouska, Francie, Velké Británie, Nizozemí, Dánska, a dalších zemí). V ČR existuje „pouze“ zákon o povinnosti odevzdání výtisku monografických publikací a periodik a to tiskový zákon č. 46/2000 Sb. a zákon o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb.⁷⁴

Projekt edpilot fungoval od dubna roku 2011 do roku 2012, a jednalo se čistě o dobrovolné odevzdávání elektronických zdrojů. Téměř okamžitě na něj navázal projekt s názvem e-deposit, který má již rozšířenější cíle a to:

1. Řešení sběru a zpracování knih a periodik v elektronické podobě a to včetně elektronických předloh tištěných publikací, monografií i periodik.
2. Vytvoření nástrojů pro sdílení a zpřístupnění tohoto typu obsahu v knihovní síti České republiky.
3. Dlouhodobá archivace a ochrana tohoto typu dokumentů v systému budované v projektu Národní digitální knihovna.
4. Návrh metodiky bibliografického popisu tohoto typu dokumentů.
5. Analýza legislativy v oblasti elektronického povinného výtisku v zahraničí, návrh právní úpravy včetně změn zákona ČR v této oblasti.⁷⁵

Nejnovější návrh SČKN, který zpracovává právě NK společně s Ministerstvem kultury, navrhuje relativně jednoduché odevzdání povinného e-výtisku, a to pomocí speciální webové aplikace. Nakladatelé, kteří ve své nabídce mají elektronické knihy, se k tomuto kroku staví vesměs kladně a ochotně. Čtenáři by pak měli možnost si v prostorech určitých knihoven (výše jmenované) přečíst uvedeným způsobem odevzdanou e-knihu. Přístup by ale byl ve stejné chvíli omezen pouze na jednoho čtenáře. Od prosince 2020 je však vše ve fázi přípravy a plánování a testování. Očekává se, že by mohl e-deposit fungovat od roku 2022. Záleží nicméně na rychlosti, v jaké bude přijat zmiňovaný nový zákon, který se v současnosti projednává, a na jehož schválení stojí další fungování programu.⁷⁶

⁷⁴ *Dobrovolné uložení elektronických publikací* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <http://edpilot.nkp.cz/wp/>

⁷⁵ STOKLASOVÁ, Bohdana. *21. konference archivů, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: eDeposit – aktuální informace o připravenosti NK ČR k přejímání elektronického povinného výtisku* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

⁷⁶ Tamtéž.

3 AUDIOKNIHY

Audioknihy jsou zvukové záznamy většinou literárního díla, jejich hlavní podstatou ale stále zůstává verbální sdělení. Pojem audiokniha dosud v mysli mnoha lidí evokuje specifický typ záznamu mluveného slova, mají jej spojený zejména s nahrávkami na magnetofonové pásky, které bývaly „ukryté“ někde v koutku místní veřejné knihovny. Ačkoliv jsou audioknihy nebo zvukové knihy součástí knihoven již od poloviny 20. století a mohlo by se zdát, že jsou již plně etablované, není tomu úplně tak. Jak bude rozebráno níže, vývoj a změny v typech nosičů staví knihovny stále před nové výzvy. Jaká ale byla cesta audioknih do našich knihoven a mají v nich vůbec i nadále své místo?⁷⁷

3.1 Historie audioknih v zahraničí

V USA jsou na rozdíl od Evropy audioverze knih mnohem rozšířenější a oblíbenější. Mají tam ostatně dlouhou tradici. Už ve 30. letech 20. století totiž americký Kongres schválil projekt zaměřený na nevidomé a v rámci něj se měly nahrávat tištěné knihy do zvukové podoby na tehdy dostupné nosiče. Tyto nahrávky pak až do 70. let fungovaly hlavně jako edukační prostředek pro nevidomé děti, avšak daly se půjčit i v hudebních odděleních vybraných knihoven. Důležitým prostředkem pro rozvoj audionahrávek byl rozhlas, kde se daly poslouchat zdramatizované texty nebo četba na pokračování.⁷⁸

Inovace v podobě gramofonových desek našla využití především u hudebních nahrávek, neboť k záznamu delší sekvence mluveného slova neměly dostatečnou kapacitu. První záznamy mluveného slova zahrnovaly zábavná vystoupení, politické projevy a možná překvapivě reportáže ze sportovních utkání. Už v průběhu 10. let 20. století se ovšem objevovaly myšlenky vytvoření poslechových programů, které měly nalézt využití ve výuce a zvýšit tak zájem studentů o jinak pro ně nezáživné předměty.⁷⁹

⁷⁷ RUBERY, Matthew, ed. *Audiobooks, literature, and sound studies*. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-88352-8, s. 92.

⁷⁸ JURIGA, Tomáš. Jak se čte ušima. *Literární noviny*. 2009, 20(14), 11. ISSN 1210-0021.

⁷⁹ Tamtéž, s. 6 + PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Slovo chycené v záznamu. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2017, 69(3). s. 114–116 [cit. 2021-04-20], ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/archiv/2017>

Větší rozmach audionahrávek nastal až ve 30. letech 20. století, kdy již bylo možné pořídit delší záznamy minimálně o dvaceti minutách. Právě v této době vznikaly první nahrávky nezkrácených románů ve Velké Británii a Spojených státech, jako částečná reakce na návrat vojáků z války, kteří utrpěli zranění očí a nebyli schopni číst tehdy ne příliš rozšířené Braillovo písmo, stejně jako mnoho jiných se zrakovým postižením. V USA probíhalo nahrávání pod patronátem Americké nadace pro nevidomé (American Foundation for the Blind – AFB) a také Knihovny kongresu jako projekt Knihy pro dospělé nevidomé. Mezi prvními nahrávkami z roku 1934 se nacházely části Bible, vlastenecké dokumenty jako Deklarace nezávislosti, Shakespearovy hry a sonety, apod. Už tehdy z nahrávek promlouvaly hlasy známých osobností (dokonce Eleanor Rooseveltová namluvila svou knihu *This Is My Story – Tohle je můj příběh*) a to hraje významnou roli v odvětví vydávání audioknih dodnes.⁸⁰

K rozšiřování knihovny „mluvících knih“ přispěly také další charitativní organizace, např. americká tiskárna pro nevidomé, která v roce 1936 vydala první nahrávku *Gulliverových cest* od Jonathana Swifta. V Británii se nahrávání chopil Královský národní institut pro nevidomé už ve 20. letech, nahrávky románů ale také vznikly až ve 30. letech (např. *Vražda Rogera Ackroyda* od Agathy Christie). Tehdy se poprvé objevily i myšlenky na první audiotéku. Vyslovil je předseda Výboru pro záznam zvuku Ian Fraser. Od března roku 1939 se stalo pravidelnou součástí vysílacího plánu BBC uvádění adaptací klasických románů, jejichž autoři svá díla sami četli.⁸¹

Americká nadace a anglická instituce spolu v následujících letech spolupracovaly za účelem sdílení výzkumu, výměny nahraných titulů a také z důvodu zamezení duplicitě nahrávek. Avšak, podobné knihovny a projekty vznikaly i v jiných zemích jako Kanada, Austrálie, Nový Zéland, v plánu byly i v Indii, Španělsku, Argentině, Rusku, Saudské Arábii apod. Audioverze psaných textů kultivovaly v obecnstvu dovednost „poslechu příběhu“, která vyžadovala koncentraci na řeč, jazyk, slovní obraty a tím tříbila kulturní a jazykové vnímání, což vlastně platí dodnes.⁸²

⁸⁰ RUBERY, Matthew, ed. *Audiobooks, literature, and sound studies*. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-88352-8, s. 5.

⁸¹ Tamtéž, s. 6–7 a s. 44.

⁸² Tamtéž, s. 6–7.

Většina těchto raných nahrávek se bohužel nedochovala, ale část rozhlasového vysílání je uložena ve zvukovém archivu, který by ovšem nevznikl bez dlouhé tradice archivace nahrávek spisovatelů pořizovaných lidmi z Harvardu, Yalu, Stanfordu nebo Knihovny kongresu a dnešní generace by neměla možnost si je poslechnout.⁸³

Zájem široké veřejnosti o nahrávky knih se ještě zvýšil v momentě, kdy se audioknihy začaly objevovat v knihovnách, knihkupectvích a v rámci různých předobjednávkových programů. Samotný pojem audiokniha se ale etabloval až po roce 1994, kdy ho definovala americká Asociace vydavatelů zvuku/audioknih (Audio Publishers Association). Od roku 2002 už audioknihy nejsou závislé na fyzickém nosiči a jsou k dispozici na internetu nebo v knihovnách v digitálních formátech (např. MP3).⁸⁴

Právě masové rozšíření internetu po roce 2005, kdy se stal běžnou součástí českých domácností, bylo jedním z nejvýznamnějších impulzů pro znovuoobnovený zájem o mluvené slovo. Velkou výhodou pro dnešní posluchače je i možnost spojení se do komunit na diskusních fórech či sociálních sítích, které pak současně mohou sloužit jako jakási reflexe a zpětná vazba pro tvůrce. Tato forma komunikace v různých podobách dlouhodobě patří k nejpoužívanějším sociálním nástrojům na internetu.⁸⁵

3.2 Vývoj audioknih u nás

Na našem území se pokusy o audionahrávky objevily později, konkrétně šlo o záznamy představení Osvobozeného divadla a příběhů Spejbla a Hurvínka. Přes počáteční očekávatelné problémy, které jsou vždy spojené se začátky něčeho nového a naprosto neznámého, se za několik let povedlo posunout vývoj od kotoučových magnetofonů přes zvukovou knihu na kazetách či od konce 20. století na kompaktních discích (CD) až k dnešnímu formátu MP3, ke kterému se přiklání většina vydavatelů, a to z důvodu délky

⁸³ RUBERY, Matthew, ed. *Audiobooks, literature, and sound studies*. New York: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-88352-8, s. 8.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ PLÁČEK, LUKÁŠ. Současné podoby auditivní tvorby na internetu. In: HANÁČKOVÁ, Andrea. *Rozhlasová kritika a současné reflexe auditivní tvorby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Monografie. ISBN 978-80-244-4934-0, s. 177.

samotné předlohy. MP3 formát totiž méně zatěžuje zákazníka, který si díky tomu nemusí kupovat či půjčovat několik nosičů, jako tomu bylo dříve. Momentálně se tedy audioknihy stávají beznosičovými, mj. díky zvýšené oblibě poslechu na chytrých telefonech, tabletech nebo čtečkách knih, a jsou tak zaznamenané jen na internetu, což eliminovalo nutnost vlastnit speciální přístroj pro přehrávání.⁸⁶

V průběhu druhé poloviny 20. století se dostupnost audioknih neustále zlepšovala. Český rozhlas i dnes poskytuje velkou audiotéku a posluchačům nabízí zdarma ke stažení audioknihy českých autorů. Snaží se tím zpopularizovat nejen toto nové médium, ale i celkově díla nepříliš známých autorů. Záznamy jak rozhlasových her, tak právě čteb na pokračování apod., jsou ale problematické kvůli různým omezením vyplývajícím z autorského zákona. Absentující kompletní legální zdroj znamená pro mnohá díla jejich nedostupnost (nedostatečné legislativě u audioknih a e-knih se práce věnuje níže). Pokud už ale nahraná díla dostupná jsou, zvyšuje se tím povědomí u širšího okruhu čtenářů a pro děti školního věku je to i příjemnější, když začínají se čtením. To je jeden z důvodů, proč bývají audioknihy částečně někdy kritizovány. Odpůrci vycházejí z předpokladu, že je hlasitá četba spojena s předčítáním malým dětem, které tak v první řadě může být poslechem audioknihy snadno substituováno, aby si rodič „ulehčil práci“, což však není z hlediska vývoje dítěte žádoucí a v druhé řadě kvůli podobnosti s tímto předčítáním jsou audioknihy určeny zejména dětem (pokud už je vezmou na milost) a ne dospělým, kteří toto hlasité předčítání „nepotřebují“.⁸⁷

3.3 Způsoby získávání audioknih

S přechodem do on-line prostoru se uživatelé knih snaží najít bezplatnou cestu k dílu. Stejně jako tomu bylo a stále je u hudby a filmů, je tomu tak i u audioknih a elektronických knih. Místo nelegálního stahování je tu možnost levnější investice a to registrace do knihovny, která za uživatele tituly v audioknižní podobě zakoupí a ti si je pak mohou legální

⁸⁶ RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4., s. 15.

⁸⁷ ŠKYTOVÁ, Alžběta. Audiokniha jako „nové médium.“ *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2013, 13(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/default.aspx?id=1554>

cestou půjčit a poslechnout. Tímto způsobem čtenáři zároveň dávají najevo (byť nevědomky) svůj souhlas s principy autorských práv (stejně jako u e-knih) a práce audioknižních nakladatelů nepřichází vniveč. Právní ošetření prodeje a půjčování audioknih je nicméně stále silně nevyhovující. Kvůli tomu tak dosud neexistuje jejich komplexní legální zdroj. Pokud se k nim už zájemce dostane (ne vždy je daný záznam k dispozici), dostupnost může být časově omezená, hudba v záznamu může být ztlumená nebo vystřižená, případně chybí důležité údaje o tvůrčím týmu.⁸⁸

Tyto nedostatky částečně redukuje různé neoficiální fanouškovské weby, diskusní fóra či stránky na sociálních sítích, které téměř vždy vedou sami nadšenci do daného tématu a aspoň v rámci svých možností umožňují fanouškům dostat se k mnohdy jinak oficiálně nedostupným nahrávkám, případně zveřejňují své vlastní amatérské záznamy. Poměrně laxní dodržování autorských zákonů u nás (dodržují je pouze oficiální audiovydavatelství či audiotéky), které není dostatečně vymáháno, umožnilo vznik těchto fór a jejich velkou popularitu mezi velkou skupinou lidí.⁸⁹

K poslechu audioknih se v průzkumu Národní knihovny přihlásilo 17 % respondentů starších 15 let, k pravidelnému poslechu několikrát týdně ale jen 2 % a jedná se tedy spíš o sporadickou formu konzumace. Při rozdělení na věkové skupiny se nejvíce posluchačů audioknih objevuje v generaci 15 – 24 let (až 25 %).⁹⁰

Největší vydavatelé audioknih u nás jsou tito: Albatros Media, Radioservis jako součást Českého rozhlasu (soustředí zejména na klasickou literaturu), nedávno zkrachovalý Bontonland, nejznámější Supraphon, který u nás působí od roku 1932, ale hudebním vydavatelstvím se stal až roku 1961. Snahou vydavatelů audioknih je zaujmout všechny typy posluchačů. Jako audioknihy vznikají nejen tituly bestsellerů, severské literatury, humoristických románů či záznamy divadelních představení, ale i ezoterická literatura,

⁸⁸ RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4, s. 12.

⁸⁹ PLAČEK, LUKÁŠ. Současné podoby auditivní tvorby na internetu. In: HANÁČKOVÁ, Andrea. *Rozhlasová kritika a současné reflexe auditivní tvorby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Monografie. ISBN 978-80-244-4934-0, s. 182–183.

⁹⁰ RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), s. 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/detail/166>

naučná, atp. Běžnou praxí bývá, že se vydavatelé snaží dostat na trh knižní vydání i audioknihu zároveň.⁹¹

Motivací pro kvalitní a neotřelé zpracování může být mj. možnost získat ocenění Audiokniha roku, které od roku 2013 každoročně uděluje Asociace vydavatelů audioknih nejlepším audioknihám a interpretům v daném roce.⁹²

Velké procento prodaných audioknih míří do knihoven, které tak patří mezi jejich největší odběratele. Díky tomu jsou poměrně stálým zdrojem příjmu pro vydavatele audioknih a přispívají k rozvoji a stabilizaci audioknižního trhu.⁹³

V říjnu roku 2009 šest studentů Filosofické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně vytvořilo projekt Audioknihy.net, především ve snaze rozšířit audioknihy a celkově zvýšit povědomí odborné i laické veřejnosti o této formě literatury.

Jak sami tvůrci uvádí, jejich projekt může zainteresovaným lidem přinést mnoho užitečného.

Pro širokou veřejnost např.:

- on-line prostor s utříděnými a komplexními informacemi z oblasti audioknih,
- možnost účasti na kulturních akcích, které budou pořádány realizátory projektu,
- poslech audioknih zprostředkovaných či vytvořených realizátory projektu.

Odborná veřejnost může díky projektu získat:

- zmapování pole působnosti a objevení nových skupin lidí se zájmem o audioknihy,
- vytvoření komunity nových posluchačů,
- upevnění zájmu o audioknihy u stávajících posluchačů,

⁹¹ PROCHÁZKA, Jiří Walker, Klára SMOLÍKOVÁ a Jakub HORÁK. Audioknihy na Světě knihy 2017 - kam se jen podíváš. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2017, 69(6), s. 229–231 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/14>

⁹² PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Jak vzniká audiokniha? *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2017, 69(4), s. 154–156 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/16>

⁹³ Tamtéž.

- zvýšení povědomí a zájmu o audioknihu jako způsobu přístupu k literatuře.⁹⁴

Provozovatelé nejen že audioknihy propagují a pomáhají knihovnám s jejich získáváním, ale nahrávají i vlastní audioknihy. Tato vlastní tvorba plus mnoho dalších audioknih je k dispozici na jejich portálu <https://www.audiolibrix.com/cs>. V roce 2014 se totiž Audioknihy.net spojily s druhým podobným portálem [naposlech.cz](https://www.naposlech.cz) pod jednou společnou webovou stránkou.⁹⁵

Mezi další významné oficiální projekty patří Audioteka.cz a SUPRAPHONline. Mezi ty neoficiální např. Knihovna do ucha, která sdružuje sbírku odkazů na auditivní záznamy typu divadelní inscenace, rozhlasová hra, apod. (oficiální jsou ty, se kterými reálně spolupracují knihovny, neoficiální jsou ty soukromé fanouškovské) Fanoušky pak spojuje i v diskusním fóru. Dalším webem zabývajícím se mluveným slovem je Království mluveného slova, které svým rozsahem patří mezi největší. Sdružuje kolem 80 tisíc uživatelů a stejně jako Knihovna do ucha obsahuje velké množství odkazů na vybrané tituly, které doplňují základní informace o nich. Samozřejmostí je opět diskusní fórum. Nejobsáhlejším a nejkompexnějším neoficiálním elektronickým zdrojem obsahujícím informace, názory a odkazy na rozhlasovou tvorbu, je portál Panáček v říši mluveného slova. Vznikl z iniciativy Přemysla Hniličky, divadelního vědce, kritika a rozhlasového historika. Hlavní myšlenkou bylo vytvořit informační zdroj faktografie rozhlasových pořadů, který bude zároveň sloužit jako místo pro odbornou i amatérskou reflexi. Najdeme zde i četné záznamy rozhlasové četby.⁹⁶

Nejznámější knihovnou, která se zabývá problematikou vydávání zvukových knih pro nevidomé, je Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana se sídlem v Praze a jejím předchůdcem byl Spolek Český slepecký tisk, založený roku 1915. V současné době se ve fondu knihovny nachází přes 4 500 titulů beletrie ve zvukové podobě, které slouží pro více než 6 000 čtenářů, z nichž přibližně tisícovka zároveň využívá i Digitální knihovnu Wiking Biblio, která kromě nového katalogu a objednávkového systému nabízí stahování

⁹⁴ ŠKYTOVÁ, Alžběta. Audiokniha jako „nové médium.“ *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2013, 13(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/default.aspx?id=1554>

⁹⁵ <http://naposlech.cz/zprava/audioknihy-net-a-naposlech-cz-spolecne>

⁹⁶ PLÁČEK, LUKÁŠ. Současné podoby auditivní tvorby na internetu. In: HANÁČKOVÁ, Andrea. *Rozhlasová kritika a současné reflexe auditivní tvorby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Monografie. ISBN 978-80-244-4934-0, s. 183.

MP3 souborů, přímý poslech s možností záložkování a stahování digitalizovaných textových souborů knih.⁹⁷

Její produkce je však omezená, ročně vydá zhruba 150 nových titulů, což není dostačující, a regionální literaturou jako takovou se moc nezabývá, stejně tak tomu je i u výše uvedených běžných vydavatelů (Supraphon atd.), od kterých navíc knihovna mnohdy tituly zakupuje. Této speciální knihovně pomáhají různé projekty a občanská sdružení, mezi které patří např. sdružení Mluvící kniha, založené v roce 1995 nevidomým zvukařem a hudebním producentem Pavlem Musilem. V Mluvící knize se vytváří audioknihy nebo záznamy divadelních představení, a následně jsou zdarma poskytnuty právě Knihovně K. E. Macana.⁹⁸

3.4 Legislativní problémy spojené s audioknihami

V České republice se nachází kolem 5300 knihoven a z toho skoro 440 má ve svém fondu zvukové dokumenty a umožňuje registrovaným uživatelům jejich půjčení. Do roku 1990 u nás neexistovala vyhláška či zákon, který by podrobněji řešil otázku užívání zvukových a obrazových děl. Jedinými zákony, které se této problematice nějak dotkly, byl Zákon o jednotné soustavě knihoven (53/1959 sb.) a autorský zákon přijatý roku 1965. První ze zákonů výslovně povoloval půjčování zvukových nosičů bez svolení autora a následně přijatý autorský zákon autorskoprávní vztah upravil. Novelu autorského zákona z roku 1990 a 1991 stanovily mimo jiné to, že autor děl má za pevně daných podmínek právo na odměnu, pokud je jeho dílo veřejně půjčováno. Půjčování zvukových dokumentů v knihovnách tak konečně získalo právní oporu. Dalším přelomovým rokem pro půjčování zvukových dokumentů v knihovnách byl rok 1994, protože byla uzavřena kolektivní licenční smlouva jménem Svazu knihovníků a informačních pracovníků (SKIP).⁹⁹

⁹⁷ ŠKYTOVÁ, Alžběta. Audiokniha jako „nové médium.“ *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2013, 13(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/default.aspx?id=1554>

⁹⁸ HRYCHOVÁ, Tereza. *Analýza služeb veřejných knihoven pro zrakově postižené*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí práce Landová, Hana, s.15–16.

⁹⁹ https://ipk.nkp.cz/statistika-pruzkumy-dokumenty/statistiky/01_stat.htm#knihovny
Bulletin SKIP: Spolku knihovníků a informačních pracovníků ČR. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 1993, 2(3). sv. 3 s. [1]. ISSN 1210-0927. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:80f299a0-43e3-11e8-813c-5ef3fc9bb22f>

Tehdejší vláda totiž v předešlém roce 1993 odmítla koncepci rozvoje veřejných knihoven a Ochranný svaz autorský pro práva k dílům hudebním (OSA) byl nucen ke dni 31.12 1993 vypovědět smlouvy o půjčování zvukových nosičů v knihovnách. To pro knihovny znamenalo reálný zákaz absenčního půjčování zvukových dokumentů, prezenční půjčování nosičů se zvukem s možností individuálního poslechu v prostorách knihoven mělo zůstat zachováno.¹⁰⁰

Ze strany OSA se však jednalo o pokus o protiprávní jednání, resp. snahu knihovnám neoprávněně zabránit v půjčování části knihovních fondů. Pomineme-li různé tehdejší mezinárodní dohody a partnerské programy, postoj OSA porušoval Všeobecnou deklaraci lidských práv, která stanovila rovný přístup k veřejným službám pro všechny. Do těchto veřejných služeb logicky spadají i knihovní výpůjčky každého druhu. Po četných oprávněných protestech ze strany knihoven ustanovil SKIP komisi, která měla jménem knihoven na vzniklý problém upozornit Ministerstvo kultury (MK). Po urgencích MK přislíbilo nápravu a zahájilo jednání s OSA. Výsledkem byla právě výše zmíněná nová smlouva uzavřená roku 1994. Tato smlouva nicméně i přes snahu SKIP a MK stále nebyla dostačující a tak po dlouhém vyjednávání byla 2. ledna 2004 sepsána smlouva nová, která je platná dodnes. Oproti té z roku 1994 již není kontraktorem SKIP, ale Národní knihovna. Smlouva podstatným způsobem změnila podmínky pro knihovny tak, aby mohly půjčovat zvukové záznamy.¹⁰¹

Nejdůležitějšími ustanoveními nové smlouvy jsou tato:

1. Smlouva platí pro všechny knihovny, které jsou evidovány v souladu s knihovním zákonem v evidenci Ministerstva kultury ČR.
2. Stát prostřednictvím Národní knihovny ČR hradí odměnu kolektivním správčům za bezplatné půjčování zvukových záznamů ve výši 5 mil. Kč za rok.
3. Pokud knihovna vybírá od vypůjčitelů poplatek, který v různé míře kompenzuje náklady vynaložené na poskytování této služby, je povinna odvést kolektivním správčům 40% z celkové vybrané částky.

¹⁰⁰ *Bulletin SKIP: Spolku knihovníků a informačních pracovníků ČR*. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 1993, 2(3). sv. 3 s. [1]. ISSN 1210-0927. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:80f299a0-43e3-11e8-813c-5ef3fc9bb22f>

¹⁰¹ Tamtéž.

4. Knihovny, které umožňují prezenční využití zvukových záznamů, nesmí poskytnout vypůjčitelům žádné technické zařízení k rozmnožování chráněných děl v prostorách knihovny ani mimo ni a zároveň musí oznámit, že tuto službu poskytují, Národní knihovně ČR.

5. Knihovny, které poskytují absenční půjčování, mohou zvukový záznam půjčit až po uplynutí 9 měsíců od jeho nákupu, respektive vydání.

Podmínky smlouvy se ale vztahují jen na ty knihovny, které jsou evidovány v evidenci knihoven Ministerstva kultury, dle knihovního zákona 257/2001 Sb. Neevidované knihovny nejsou oprávněny půjčovat zvukové záznamy, jen se zvláštním souhlasem držitelů autorských práv a musí si také samy vyjednat individuální licenční smlouvy s kolektivními správci.

Zůstalo tedy jak absenční, tak prezenční půjčení zvukového záznamu.¹⁰²

Nové povinnosti ale vznikají i pro NK. Musí knihovny upozornit na jejich povinnosti vyplývající z kolektivní licenční smlouvy a také musí na konci každého roku poskytnout kolektivním správcům aktuální počet knihoven, které zvukové záznamy půjčují, a které z nich vybírají od vypůjčitelů úhradu. Zmíněná paušální odměna ve výši 5 milionů korun za půjčování zvukových záznamů v knihovnách uvedených ve smlouvě slouží i jako pokrytí poplatků pro ty knihovny, které za tuto službu nic nevybírají.¹⁰³

Se vznikem audioknih se pojí při volbě předlohy i autorská práva, v případě cizojazyčného díla se musí právně ošetřit i práva překladatelská a sjedná se licenční smlouva. Autorská práva trvají, stejně jako u běžného díla, 70 let od smrti autora, v případě tisku i nahrávky se ale řeší jednotlivě. Audioknihy většinou mívají vyhrazené místo v hudebním oddělení, které se opět musí řídit autorským zákonem, který umožňuje prezenční půjčování ihned poté, co audiokniha vyjde a knihovna ji zakoupí, na absenční si musí uživatel knihovny počkat devět měsíců od vydání (viz níže). Určujícím činitelem při posuzování práva knihoven na půjčování audioknih je již fakt, zda vlastník práv udělil příslušný souhlas, což podle autorského zákona (121/2000 Sb.) výrobce zvukového záznamu (§ 75) a výkonný umělec (§ 71) můžou, ale nemusí udělat.

¹⁰² https://ipk.nkp.cz/legislativa/01_LegPod/autorske-pravo/ZvukPujcPodm.htm

¹⁰³ Tamtéž.

Ty nicméně podle dalšího paragrafu 95 autorského zákona zastupuje tzv. kolektivní správa/správce, která majetková práva tvůrců spravuje.¹⁰⁴

Kolektivní správa ale nemá plné právo zprostředkovat uzavření licenční či podobné smlouvy. Pro knihovny, které byly zřízené dle knihovního zákona, má Národní knihovna uzavřenou tzv. kolektivní licenční smlouvu o půjčování zvukových záznamů zachycující autorská díla, umělecké výkony výkonných umělců a jiné zvuky. Touto smlouvou se následně řídí výpůjční práva knihoven. Podmínkou pro půjčování pak mimo jiné je, že knihovny nebudou společně s daným zvukovým záznamem poskytovat i technické zařízení, na kterém by si uživatel mohl chráněné dílo rozmnožit (viz níže).¹⁰⁵

Pokud knihovna má právo půjčovat zvukové nosiče, řídí se pak dále těmito pravidly:

1. prezenčně bez omezení,
2. absenčně zvukové záznamy nabyté knihovnou před více než 9 měsíci před půjčením – ledaže je nade vši pochybnost prokazatelné, že zvukový záznam byl vydán před více než 9 měsíci, v pochybnostech smí knihovna zahájit půjčování v říjnu roku následujícího po roce, který je uveden u značky © nebo è vydavatele,
3. absenčně zvukové záznamy bez omezení dobou nabytí:
 - registrovanému uživateli, který je zdravotně postižen a výpůjčka souvisí s jeho postiženým dle § 38 odst. 2 autorského zákona,
 - zvukové záznamy, které spolu s tištěným dokumentem tvoří dohromady nerozlučný celek,
 - registrovaným uživatelům pedagogům,

¹⁰⁴ ŠKYTOVÁ, Alžběta. Audiokniha jako „nové médium.“ *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2013, 13(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/default.aspx?id=1554>

DRESSLEROVÁ; Soňa. Právní poradna: půjčování audioknih. *Duha: Informace o knihách a knihovnách z Moravy* [online]. 2019, 33(2) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/pravni-poradna-pujcovani-audioknih>

¹⁰⁵ Tamtéž.

-registrovaným uživatelům, studentům hudebních škol v knihovnách hudebních škol vyjmenovaných v příloze smlouvy mezi kolektivními správci a Národní knihovnou (přílohu je možné nalézt v registru smluv ID smlouvy 4227348).¹⁰⁶

Národní knihovna i další knihovny navíc při udělení práv dle smlouvy vyplácí kolektivním správcům, již zmíněné OSA, DILIA¹⁰⁷ (zajišťuje licence k mluvenému slovu, tudíž právně zaštiťuje audioknihy), či INTERGRAM odměnu uvedenou ve smlouvě, a to ve výši 40 % celkové částky, které za dané období vybraly od registrovaných uživatelů na úhradu svých vynaložených nákladů spojených s půjčováním daných audio dokumentů. Ve zmíněné částce nejsou započítány administrativní náklady, jako registrace uživatelů knihovny, poplatky za rezervaci, pokud není vyšší než u ostatních druhů dokumentů nacházejících se v knihovním fondu. Dále se nezapočítává náhrada škody nebo pokuty za překročení výpůjční doby. Odměna kolektivním správcům je pak hrazena knihovnami čtvrtletně, tedy každé tři měsíce.¹⁰⁸

3.5 Služby knihoven pro handicapované

Knihovny se stále více snaží přizpůsobit své služby právě pro lidi se specifickými potřebami, je ale zatím nad jejich síly zajistit např. pracovníky, kteří by se dokázali domluvit s neslyšícími uživateli znakovým jazykem, mnohde stále nejsou bezbariérové přístupy atd. Tyto nedostatky se ale velmi rychle odstraňují. Knihovny se snaží zlepšovat své služby z několika důvodů:

1. veřejná knihovna je zařízením sloužícím všem obyvatelům, tedy i lidem se specifickými potřebami
2. prioritou pro knihovny jsou jejich uživatelé

¹⁰⁶ DRESSLEROVÁ; Soňa. Právní poradna: půjčování audioknih. *Duha: Informace o knihách a knihovnách z Moravy* [online]. 2019, 33(2) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/pravni-poradna-pujcovani-audioknih>

¹⁰⁷ DILIA spravuje autorská práva v oblasti literatury a audiovizí a z pohledu audioknih je tedy tou institucí, která poskytuje licenční smlouvy a vybírá poplatky.

¹⁰⁸ Tamtéž.

3. knihovny jakožto instituce placené z veřejných zdrojů, fungují na principu společenské poptávky (a tlaku), která pak ovlivňuje poskytované služby, neboť nejdůležitějším faktem zůstává, že knihovny jsou povinny zajistit rovný přístup k informacím všem uživatelům.¹⁰⁹

V mnohých veřejných knihovnách se nachází specializovaná oddělení zaměřená na práci s handicapovanými uživateli. Nejpočetnější skupinou bývají ti uživatelé, kteří trpí nějakým zrakovým handicapem.¹¹⁰ Ti jsou logicky z pohledu audioknih kardinální. Pochopitelně se objevují i služby pro sluchově postižené, které však nejsou tak časté, a pro téma práce podstatné.¹¹¹

Mezi základní pomůcky a služby poskytované knihovnami handicapovaným čtenářům, by měly patřit:

- knihy s velkým typem písma, materiály v Braillově písmu
- netradiční materiály, např. hmatové knihy
- magnetofonové pásky a kazety
- filmové materiály
- mapy a obrazy
- odborná i populární periodika apod.

¹⁰⁹ STREIT, Vincenc, Zlata HOUŠKOVÁ a Miroslav RESSLER, ed. *Služby knihoven zdravotně postiženým uživatelům*. Praha: Národní knihovna ČR, 2004. ISBN 80-7050-455-2, s. 35-37.

¹¹⁰ Zákony a právní předpisy zajišťující handicapovaným služby ve veřejných knihovnách jsou: Zákony č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí, 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů (upraveno 2018-GDPR), 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů.- § 37, odst. 2, písm. c/, 127/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovnický zákon) - § 2, odst. 1, písm. a/, § 3, § 4, § 10 Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana, § 15 odst. 1, písm. g/, a dále občansko-právní otázky, které řeší přímo občanský zákoník.

¹¹¹ STREIT, Vincenc, Zlata HOUŠKOVÁ a Miroslav RESSLER, ed. *Služby knihoven zdravotně postiženým uživatelům*. Praha: Národní knihovna ČR, 2004. ISBN 80-7050-455-2, s. 35-37.

Jedinou knihovnou, která se vyloženě specializuje na sluchově postižené čtenáře, je právě výše zmíněná Knihovna organizace Federace rodičů a přátel dětem se sluchovým postižením. Ta, stejně jako výše zmíněná knihovna K. E. Macana, sídlí v Praze. Další důležitou institucí, jejíž cílovou skupinou jsou právě sluchově znevýhodnění uživatelé, je brněnská knihovna Jiřího Mahena.

Případně elektronické dokumenty, multimédia apod. Díky těmto materiálům mohou někteří postižení čtenáři číst i běžné textové a jiné dokumenty, případně dokumenty speciálně přizpůsobené druhu postižení.¹¹²

Zrakově postižení uživatelé knihoven jsou pro vnitřní potřeby rozděleni do několika skupin podle stupně postižení – osoby schopné číst např. s použitím brýlí běžnou nebo upravenou velikost písma, osoby nevidomé se zbytkem zraku a osoby slabozraké. Právě snaha uspokojit potřeby handicapovaných čtenářů je pro knihovny nejsilnější motivací k nákupu audioknih. Knihovny zpravidla rozlišují tzv. zvukové knihy, které jsou obvykle určené pouze čtenářům se zdravotním handicapem, a audioknihy, které jsou přístupně všem. I u nich ale zůstávají handicapovaní primární cílovou skupinou, neboť je to pro ně určitá forma náhrady (mimo knihy psané Braillovým písmem) za klasickou knihu, kterou si z pochopitelných důvodů nemohou přečíst. Základním rozdílem mezi zvukovou knihou a audioknihou je účel, za jakým byla vydána. V prvním případě jde přímo o nahrávku, která je určena nevidomým, v tom druhém bývá vydána pro komerční účely se záměrem zisku a je tedy určena i širší veřejnosti.¹¹³

V posledních letech byly zejména v rámci různých institucí či organizací vydávány speciální dokumenty pro handicapované čtenáře, informace o nich však nejsou dostatečně prezentovány a uveřejněny nebo nejsou vůbec dostupné. Situace se zlepšuje, jednak se stoupající internetovou gramotností u handicapovaných a jednak s tím, jak některé specializované weby publikují seznamy literatury související s konkrétním druhem postižení.¹¹⁴

Některé knihovny se snaží poskytnout zázemí pro nevidomé čtenáře i regionálně. Např. Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě se zapojila do projektu digitalizace

¹¹² BAZALOVÁ, Eva. Služby veřejných knihoven zdravotně postiženým čtenářům. *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2004, 4(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/archiv.aspx?id=426&idr=2&idci=6>

¹¹³ https://blog.audiolibrix.cz/tema/kratka-historie-audioknih/?fbclid=IwAR1GrnPF4Ow2nwpZjSDBPk29BtsOSz8xaZI5fqd_zp3wreqdxKJkgaRpGe4
HRYCHOVÁ, Tereza. *Analýza služeb veřejných knihoven pro zrakově postižené*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí práce Landová, Hana, s. 21.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 15 a 22.

významných regionálních dokumentů, které následně zpřístupňuje. K tomu slouží Digitální knihovna Moravskoslezského kraje.¹¹⁵

Od roku 2012 knihovna zdarma zpřístupňuje na svých stránkách volná díla z regionální literatury formou e-knih. To se u uživatelů setkalo s úspěchem a knihovna se tak rozhodla jít ještě dál a založit novou edici Regionální audioknihy. Podnětem k tomu nebyl jen úspěch regionálních e-knih, ale i snaha vylepšit služby po handicapované, které knihovna poskytuje už od roku 2009. V oddělení speciálních fondů se nachází rozsáhlá audiotéka, jejíž užívání je sice vzhledem k účelu nižší, tento projekt ale zároveň prohlubuje spolupráci s místními organizacemi, které se věnují slabozrakým a nevidomým. Uživatelé jsou díky této spolupráci více obeznámeni se službami, které jim knihovna může poskytnout, a dostanou se k dílům, jež byla dosud vydaná jen v tištěné podobě. Jde o unikátní počín, protože edice audioknih se zaměřením na propagaci regionální literatury pro zrakově handicapované do té doby neexistovala. Nicméně jde jen o pouhou náhradu bodového čtení Braillova písma, které nevidomému z četby přináší úplně jiný pocit, a i když bylo toto písmo před lety zpochybňováno, jde o nenahraditelný prožitek.¹¹⁶

3.6 Přínos audioknih ve vzdělávání

Audioknihy mohou být mj. substitucí četby pro děti, které ještě sami číst neumí a mohou také fungovat jako pomůcka při učení cizích jazyků. Spousta posluchačů audioknih uvádí, že právě poslech audioknih je k četbě vrátil. To může posloužit jako protiargument názorům, které přisuzují audioknihám negativní dopad na četbu. I někteří odborníci tvrdí, že audioknihy přímo napomáhají k rozvoji čtenářství.¹¹⁷

V mnohých čtenářských klubech s audioknihami právě z tohoto důvodu pracují, a jak sami říkají, přetváří tak nečtenáře ve čtenáře. Tyto kluby ve valné většině vedou samy knihovny, resp. jejich pracovníci, kteří spolupracují se základními školami, které o tuto formu

¹¹⁵ ORAVOVÁ, Monika. Vydávání audioknih jako jedna z možností prezentace regionální literatury prostřednictvím knihoven. *Knihovna plus*. 2016, 12(2). ISSN 1801-5948. Dostupné také z: <http://knihovnaplus.nkp.cz/archiv/2016-02/historie-a-soucasnost/vydavani-audioknih-jako-jedna-z-moznosti-prezentace-regionalni-literatury-prostrednictvim-knihoven>

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4., s. 13–14.

spolupráce projeví zájem (např. v Teplicích a Litvínově) nebo je vedou učitelé a ti pak navážou kontakt s místní knihovnou (např. v Dubí a Březně). Vedoucí klubů se shodují v tom, že pro vnímání audioknih je inspirativním momentem párování slyšeného s vizuálním vjemem a proto kombinují poslech s psaným textem. Knihu přirozeně můžeme číst na všemožných místech, účinek ale nebude totožný s tím, jaký pocítíme současně při poslechu a procházení či projíždě krajinou, kdy vnímáme např. zapadající slunce či jemný déšť. Sami čtenáři, kteří zároveň i aktivně poslouchají audioknihy, uvádějí, že se jejich výběr titulů pro poslouchání liší od těch, které si hodlají přečíst. Někdy výběr ovlivní oblíbený herec či herečka, jindy jim proud řeči pomůže přenést se přes obtížné či méně atraktivní pasáže, kvůli kterým by knihu tištěnou odložili.¹¹⁸

Audioknihy jsou i důležitým doplňkovým zdrojem informací pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, kteří trpí vývojovými poruchami učení a podporují rozvoj jejich čtenářské techniky. Právě těm zmiňované kluby pomáhají.¹¹⁹

Přínosy práce s audioknihami (nejen) u čtenářů se specifickými vývojovými poruchami učení:

- rozvíjí slovní zásobu, podporuje užití verbální komunikace
- podporuje porozumění literárnímu textu
- podporuje schopnost sluchového vnímání, pozornost, soustředěnost
- dává vzor plynulého čtení
- při souběžném využití s psaným textem podporuje schopnost porozumět textu
- při použití v asistovaném čtení rozvíjí rychlost čtení
- představuje efektivní doplňkovou metodu při učení (i při práci s tištěnými učebnicemi)¹²⁰

¹¹⁸ RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4, s. 14–15.

¹¹⁹ Tamtéž, 67.

PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Kde poslouchat audioknihy? Skoro všude... Čtenář: měsíčník pro knihovny [online]. 2017, 69(5), 188-191 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/15>

Stejně jako u e-knih i u audioknih platí, že je nutná jejich propagace knihovnou např. formou besed (viz kapitola o e-knihách). K tomu většinou knihovny využívají významných dnů v průběhu roku, které souvisí se čtením nebo knihou. Vhodný je prakticky celý březen, který je již tradičně měsícem knihy a čtenářů, 2. duben jakožto mezinárodní den dětské knihy, či 23. duben neboli Světový den knihy a autorských práv. Ze jmenovaných možností bývá běžnější právě duben. Jako příklad můžeme použít propagační akci z roku 2015. Již v lednu toho roku se poprvé (ačkoliv se nejednalo o první podpůrnou akci, která je spojená s audioknihami) konala akce Den s audioknihou. Zapojilo se velké množství českých knihoven (např. knihovny v Liberci, Rožnově pod Radhoštěm a Knihovnu Jiřího Mahena). Podobnou formou se audioknihy prezentují v knihovnách každoročně.¹²¹

3.7 Národní fonotéka

V Moravské zemské knihovně z vlastní iniciativy a s pomocí dobrovolníků začala v roce 2013 vznikat rozsáhlá sbírka zvukových dokumentů. Finanční a kapacitní problémy však zapříčinily stagnaci a tak se v březnu roku 2018 MZK spojila s Národní technickou knihovnou (NTK). Díky tomu mohla být sbírka rozšiřována a loni byla přejmenována na Národní fonotéku.¹²²

Jde o databázi poskytující informace o existenci, lokaci, formátu a dostupnosti zvukových záznamů všech typů a obsahů. Je dostupná on-line všem bez omezení. Obsahuje odkazy na plný obsah všech zde dostupných nahrávek s informacemi o nich, případně na konkrétní e-shopy, kde je možné nahrávku zakoupit. Prvotní vizí byla přímá, pohodlná a informačně bohatá cesta ke všem nahrávkám, které svým obsahem nějakým způsobem souvisejí Českou republikou, ať už se nacházejí kdekoliv. Přispěvateli jsou např. Městská

¹²⁰ RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4, s. 19.

¹²¹ ŠKYTOVÁ, Alžběta. Den s audioknihou. *Biblio*. 2016, 4(9), 14. ISSN 2336-1921.

¹²² *Historie - Národní fonotéka* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://narodnifonoteka.cz/o-portalu/historie/>

knihovna v Prze, NK, Národní muzeum, Supraphon, Česká televize, Knihovna Jiřího Mahena, krajské knihovny (Vysočiny, Liberce, Zlína apod.), Vědecká knihovna v Olomouci apod.¹²³

Již v roce 2019 si však pracovníci uvědomovali technické i obsahové nedostatky a limity, jako nedostatečná automatizace, zastaralý design, malé množství plného obsahu, atd. Bylo tedy nutné změnit onen již nevyhovující design a zároveň získat finance (grant) na pořízení lepšího softwaru, jelikož ten starý již další pokrok spíše brzdil. Tím by se mohl navýšit poskytovaný obsah, obzvláště při navázání kooperace s dalšími institucemi (velmi lukrativním se jevil např. Český rozhlas). S problémem financování měla napomocť užší spolupráce s Národním muzeem, díky čemuž by projekt mohl dosáhnout na finanční pomoc od jeho zřizovatele, kterým je Ministerstvo kultury (MK). Právě Národní muzeum je držitelem nejvýznamnější a nejrozsáhlejší sbírky zvukových dokumentů v ČR, což by obsah budované Národní fonotéky značně obohatilo. Partnerský projekt s NM přináší možnost zapojit záznamy z digitalizovaných historických nosičů (šelakové desky a válečky, atp.).¹²⁴

Tato vize se nakonec bohužel ukázala jako velmi problematická. Zřizovatelem NTK je MŠMT (ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy), kdežto u NM je to již zmiňované MK, což je pro financování velký problém, jelikož instituce spadající pod jeden rezort automaticky nedosahují na finanční podporu druhého rezortu, bez ohledu na to, že na projektu spolupracují. Přes tyto byrokratické překážky je zřejmě obtížné se přenést. Dalším problémem, se kterým se nyní musí NF vypořádat, jsou mimořádné škrty v rozpočtu NTK z důvodu krize spojené s pandemií Covid-19. Tyto škrty totiž způsobily to, že NTK již projekt NF nebude moci financovat. Pokud by k tomu došlo, bude nutné hledat nového provozovatele. Budoucnost tohoto sofistikovaného projektu je tím velmi nejistá a ohrožená.¹²⁵

¹²³ HOROVÁ, Ivana a Filip ŠÍR. 21. *konference archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: Národní fonotéka ČR opět na rozcestí: aneb budou mít zvukové dokumenty v ČR konečně zelenou?* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Tamtéž.

ZÁVĚR

Jak jsem se pokusila ve své práci ukázat, knihovny se v posledních 2 až 3 dekadách musely vypořádávat s velkým množstvím technologických inovací a s nimi související proměnou požadavků ze strany čtenářů. Knihovny mj. reagovaly i na citelný odliv čtenářů způsobený nárůstem jiných volnočasových aktivit nahrazujících četbu. Pokud knihovny chtěly „přilákat“ čtenáře zpět, musely v první řadě „upgradovat“ zázemí, služby a především fondy. Proto se v knihovnách postupně „zabydlely“ nejen tiskárny a počítače, ale i audio a e-knihy a čtecí zařízení k nim určená.

Ze začátku se zdálo, že audioknihy a elektronické knihy nejsou pro čtenáře tak atraktivní, jak si knihovny představovaly. U audioknih za to částečně mohl fakt, že knihovny neměly z důvodu autorských práv možnost plně využít potenciál audioknih (komplikované půjčování, jak uvádím v podkapitole Legislativní problémy spojené s audioknihami). Také je mnozí považovali pouze za alternativu pro zrakově handicapované, jelikož již znali speciální zvukové knihy, které si zdravý jedinec většinou nemohl půjčit. Dalším důvodem mohl být předsudek, že audioknihy poslouchají pouze jedinci líní číst klasickou knihu. V posledních letech se však situace dle statistik zlepšuje i díky komplexnějšímu legislativnímu ošetření a knihovny vykazují zvyšující se zájem o mluvené slovo. Především z důvodu změn v typech nosičů představují však pro ně audioknihy stále představují novou výzvu.

Situace u e-knih byla, a bohužel stále je, oproti audioknihám, mnohem složitější. U obou platí, že nedůvěra čtenářů/posluchačů pramení i z jejich konzervativnosti, a raději proto sáhnou k tištěné knize. Elektronické knihy mají navíc pro mnohé stále určitý „cech“ nekvalitního čtení. Dnes sice vychází i takové, které bychom za nekvalitní opravdu mohli označit, platí to ale i o tištěných. I mezi nimi se najdou typograficky špatně upravené tituly. Paušalizování ve stylu e-kniha=špatná kvalita již není opodstatněné. E-knihy oproti audioknihám nicméně trpí nedořešenou legislativou. Stav audioknih je již poměrně stabilní, avšak e-knihy doposud nejsou plně ukotveny v autorském zákoně ani v tom knihovnickém. Proto je kapitola o elektronických knihách podstatně delší než ta, která se věnuje audioknihám. Druhým důvodem je velká variabilita typů textů, které zahrnujeme pod pojem e-knih či digitálních knih. I přes legislativní problémy se knihovny dokázaly domluvit s nakladateli na různých modelech půjčování e-knih a ty jsou tak běžnou součástí fondů valné většiny českých knihoven. Zejména v posledním roce se z důvodu pandemie ukazuje, jak je důležité tento druh dokumentů ve fondu mít.

ANOTACE

Jméno autora: **Bc. Barbora Cholastová**

Název fakulty: **Filozofická fakulta Univerzity Palackého**

Název katedry: **Katedra bohemistiky**

Název magisterské diplomové práce: **Situace audioknih a e-knih v českých knihovnách**

Vedoucí práce: **Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.**

Počet znaků: **116 696**

Počet příloh: **0**

Počet titulů použité literatury: **55**

Klíčová slova: E-knihy, elektronické knihy, elektronické zdroje, digitální knihovny, digitalizace, audioknihy, zvukové knihy, knihovny.

Cílem magisterské diplomové práce je zmapovat stav připravenosti českých knihoven na nové typy dokumentů, jmenovitě e-knihy a audioknihy. Pokusí se postihnout problémy v právním rámci, které pro knihovny představují, zejména při zavádění elektronických výpůjček. Na základě některých konkrétních případů bude demonstrovat jejich postupné ukotvování a ustalování v českých knihovnách. Poukáže na prvotní neochotu nakladatelů spolupracovat s knihovnami a poskytovat jim své e-knihy a také na vliv pandemie na urychlení digitalizace fondů.

RESUMÉ

The main aim of this thesis is to examine the integration of e-books and audiobooks into the library collections and services. We will briefly present the history of these new types of documents and then we will learn about the most serious problems, which libraries had to deal with. We will also mention the challenge of digital age and digitization itself at the end of 20th Century and at the beginning of 21st Century.

The first part of the theses is devoted mainly to the topic of digitization in libraries. We will define the concept of e-book, digital library or archive. Later we will speculate about popularity of e-books (e.g. *Is the quality equal*) and the possibility of e-books replacing the classical printed book. In the second part discuss issues of audiobooks, the two types of spoken word record, one of which is only for visually impaired people. Very important part of both chapters will be the uncompliant legislation, especially the laws connected to e-book lending.

Many people still believe for example, that audiobooks are intended only for children or even for people who are too lazy to read. We hope that we will break the antiquated opinions and prejudices, that we will show that e-book or audiobooks are now really equal to the printed books and that they deserve their own place in the libraries of today.

During the pandemic year 2020, when COVID-19 overturned live of most of us, digitization and e-books experienced a massive increase of interest. Libraries were closed and people could not come and borrow a book. This was very severe problem particularly for students, who had to turn their minds to alternative solution. This is the reason why libraries started to digitize their book collections even harder and faster and the users were able to get the book they needed safely and quickly. Therefore we can say, that pandemic had „good influence“ in this case, because it caused notable progress in this stagnant industry.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

BOUDA, Tomáš. *Elektronické knihy v českých knihovnách*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6000-5.

Bulletin SKIP: Spolku knihovníků a informačních pracovníků ČR. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 1993, 2(3). sv. 3 s. [1]. ISSN 1210-0927. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:80f299a0-43e3-11e8-813c-5ef3fc9bb22f>

CALHOUN, Karen. *Exploring digital libraries: foundations, practice, prospects*. Chicago, Ill.: Neal-Schuman, c2014, xxix, 322 s. ISBN 978-1-55570-985-3.

CARRIÈRE, Jean-Claude, Umberto ECO a Jean-Philippe de TONNAC. *Knih se jen tak nezabavíme*. Praha: Argo, 2010, 237 s. ISBN 978-80-257-0266-6.

Dobrovolné uložení elektronických publikací [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <http://edpilot.nkp.cz/wp/>

DRESSLEROVÁ; Soňa. Právní poradna: půjčování audioknih. *Duha: Informace o knihách a knihovnách z Moravy* [online]. 2019, 33(2) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1804-4255. Dostupné z: <http://duha.mzk.cz/clanky/pravni-poradna-pujcovani-audioknih>

ECO, Umberto. *Od internetu ke Gutenbergovi* [online]. Glosy.info, 21.duben 2005. [cit. 2021-04-20].

FABIÁN, Ondřej. Elektronické informační zdroje [online]. [Česko] : [nakladatel není známý], [2012?] [cit. 2021-04-20]. Dostupné z:

<http://search.mlp.cz/searchMKP.jsp?action=sTitul&key=4233707>

HERRING, Mark. 10 reasons why the internet is no substitute for a library. *American Libraries*. 2001, vol. 32, no. 4, s. 76–78. Chicago: American Library Association, 1970-. ISSN 0002-9769.

HOROVÁ, Ivana a Filip ŠÍR. *21. konference archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: Národní fonotéka ČR opět na rozcestí: aneb budou mít zvukové dokumenty v ČR konečně zelenou?* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

HRYCHOVÁ, Tereza. *Analýza služeb veřejných knihoven pro zrakově postižené*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí práce Landová, Hana, s. 15 a 22.

JANOVSKÁ, Darina. Elektronická kniha - nová výzva pre knižnice. *Knižnica* [online]. 2012, 13(10), s. 14–15 [cit. 2021-04-20]. ISSN 1335-7026. Dostupné z: <http://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/661-archiv-kniznica-2012.html>

JURÁČKOVÁ, Lenka a Jiří MIKA. *Knihovny současnosti 2013: sborník z 21. konference, konané ve dnech 10. až 12. září 2013 v areálu Univerzity Palackého v Olomouci*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, 2013. ISBN 978-80-86249-68-1.

JURIGA, Tomáš. Jak se čte ušima. *Literární noviny*. 2009, 20(14), 11. ISSN 1210-0021.

KIRKOSOVÁ, Kateřina. Texty a formy: knihy vázané, brožované a elektronické pohledem českých beletristických nakladatelů. *Mediální studia* [online]. 2016, 10(1), s. 29–49 [cit. 2021-04-20]. ISSN 1801-9978. Dostupné z:

https://medialnistudia.fsv.cuni.cz/front.file/download?file=2016_01_02_kirkosova.pdf

Knihovny současnosti 2006: sborník ze 14. konference, konané ve dnech 12.–14. září 2006 v Seči u Chrudimi. Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2006. ISBN 80-86249-41-7.

Knihovny současnosti 2007: sborník z 15. konference, konané ve dnech 11.–13. září 2007 v Seči u Chrudimi, Brno: Sdružení knihoven ČR, 2007. ISBN 978-80-86249-44-5.

Knihovny současnosti 2019: sborník z 27. ročníku konference, konané 10–12. září 2019 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Praha: Sdružení knihoven České republiky, 2019. ISBN 978-80-86249-89-6. Dostupné také z:

http://sdruk.mlp.cz/data/xinha/sdruk/2019/KKS2019/Sbornik_KKS19.pdf

ORAVOVÁ, Monika. Vydávání audioknih jako jedna z možností prezentace regionální literatury prostřednictvím knihoven. *Knihovna plus*. 2016, 12(2). ISSN 1801-5948. Dostupné také z: <http://knihovnaplus.nkp.cz/archiv/2016-02/historie-a-soucasnost/vydavani-audioknih-jako-jedna-z-moznosti-prezentace-regionalni-literatury-prostrednictvim-knihoven>

PEKÁREK, Hynek. E-books - knihy bez papíru. *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2008, 8(2). ISSN 1213-8231. Dostupné také z: <http://kzv2.kkvysociny.cz/Default.aspx?id=1014>

PIÁČEK, Jiří. *Elektronické informační zdroje: Open Access, bibliometrie, autorské právo, citace* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. Skripta. ISBN 978-80-244-4109-2.

PLAČEK, LUKÁŠ. Současné podoby auditivní tvorby na internetu. In: HANÁČKOVÁ, Andrea. *Rozhlasová kritika a současné reflexe auditivní tvorby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. Monografie. ISBN 978-80-244-4934-0, s. 177–200.

PROCHÁZKA, Jiří Walker, Klára SMOLÍKOVÁ a Jakub HORÁK. Audioknihy na Světě knihy 2017 - kam se jen podíváš. Čtenář: měsíčník pro knihovny [online]. 2017, 69(6), s. 229–231 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/stahnout-pdf/14>

PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Slovo chycené v záznamu. Čtenář: měsíčník pro knihovny [online]. 2017, 69(3), s. 114 –116 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://svkkk.cz/ctenar/archiv/2017>

PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Kde poslouchat audioknihy? Skoro všude... Čtenář: měsíčník pro knihovny [online]. 2017, 69(5), s. 188–191 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/stahnout-pdf/15>

PROCHÁZKA, Jiří Walker a Klára SMOLÍKOVÁ. Jak vzniká audiokniha? Čtenář: měsíčník pro knihovny [online]. 2017, 69(4), s. 154–156 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkk.cz/ctenar/stahnout-pdf/16>

POŘÍZKOVÁ, Lenka. Půjčování e-knih. *Biblio Literární noviny: časopis pro čtenářskou veřejnost - o knihách ze všech stran*. Praha: Litmedia, 2016, 3(8), s. 24–25.

RESSLER, Miroslav, ed. *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví : výběr hesel v databázi TDKIV*. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická, 2006, 161 s. ISBN 80-7080-599-4.

RICHTER, Vít. Bariéry půjčování elektronických knih ve veřejných knihovnách ČR. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2018, 70(5), 163–167 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/stahnout-pdf/79>

RICHTER, Vít. Čtení, získávání a využívání e-knih a audioknih v roce 2018. *Čtenář: měsíčník pro knihovny* [online]. 2019, 71(4), 130–132 [cit. 2021-04-20]. ISSN 0011-2321. Dostupné z: <https://www.svkkl.cz/ctenar/detail/166>

RICHTER, Vít. *21. konference archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: Jak zapojit knihovny do služby Národní digitální knihovny pro zpřístupnění děl nedostupných na trhu (NDK-DNNT)* [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

RUBERY, Matthew, ed. *Audiobooks, literature, and sound studies*. New York: Routledge, 2011. Routledge research in cultural and media studies. ISBN 978-0-415-88352-8.

RUTOVÁ NINA (ed.). *Soustředění na poslech: sborník zkušeností a inspirací k využití audioknih ve čtenářských klubech i ve vyučování*. [Praha]: Nová škola, [2019]. ISBN 978-80-907624-0-4.

SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Honba za dotykem: interaktivní e-knihy pro děti. *Lógr*. 2018, 8(29), s. 14–22. ISSN 1804-6835. dostupné z: <http://www.logrmagazin.cz/interaktivni-e-knihy-pro-deti/>

STOKLASOVÁ, Bohdana. *21. konference archivy, knihovny, muzea v digitálním světě 2020: eDeposit – aktuální informace o připravenosti NK ČR k přejímání elektronického povinného*

výtisku [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete>

STREIT, Vincenc, Zlata HOUŠKOVÁ a Miroslav RESSLER, ed. *Služby knihoven zdravotně postiženým uživatelům*. Praha: Národní knihovna ČR, 2004. ISBN 80-7050-455-2.

STÝBLO, Zbyšek. *Knihovny v době nových médií*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2018. ISBN 978-80-01-06335-4.

SVOBODOVÁ, Eva. *Knihovny současnosti 2010: sborník z 18. konference, konané ve dnech 14.–16. září 2010 v Seči u Chrudimi*. Ostrava: Sdružení knihoven ČR, 2010. ISBN 978-80-86249-59-9.

ŠEDÁ, Marie. *Knihovna pro všechny: sborník ze semináře konaného ve dnech 12.–13.5.2015 v Městské knihovně Havířov*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2015. ISBN 978-80-7054-221-7. Dostupné také z:

<https://knihovna-pro-vsechny.webnode.cz/program/program-na-jednotlive-dny/>

ŠKYTOVÁ, Alžběta. Audiokniha jako „nové médium.“ *Knihovnický zpravodaj Vysočina*. 2013, 13(1). ISSN 1213-8231. Dostupné také z:
<http://kzv2.kkvysociny.cz/default.aspx?id=1554>

ŠKYTOVÁ, Alžběta. Den s audioknihou. *Biblio*. 2016, 4(9), 14. ISSN 2336-1921.

VANĚK, Aleš. Je elektronická kniha (eBook) dalším stupněm v evoluci publikování dokumentů? *Ikaros* [online]. 2001, 5(10) [cit. 2021-04-20]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <https://www.ikaros.cz/je-elektronicka-kniha-ebook-dalsim-stupnem-v-evoluci-publikovani-dokumentu>

Webové zdroje:

<https://www.lupa.cz/clanky/je-mozne-pujcovat-e-knihy-dilia-a-narodni-knihovna-podaly-trestni-oznameni/?fbclid=IwAR04EfN4Yoa-vnwScVB3BMQ9O2ihKONPiX-i--RAqo38e1Yt-qmiboYQ4wc>

<https://www.lupa.cz/clanky/v-cesku-startuji-pujcovny-e-knih-cteni-ma-byt-diky-nim-levnejsi/>

<https://www.inforum.cz/pdf/2011/budinsky-lukas.pdf>

Historie - Národní fonotéka [online]. [cit. 2021-04-20]. Dostupné z:

<https://narodnifonoteka.cz/o-portalu/historie/>

https://ipk.nkp.cz/legislativa/01_LegPod/autorske-pravo/ZvukPujcPodm.htm

https://ipk.nkp.cz/statistika-pruzkumy-dokumenty/statistiky/01_stat.htm#knihovny

<http://naposlech.cz/zprava/audioknihy-net-a-naposlech-cz-spolecne>

<https://ipk.nkp.cz/docs/legislativa/soudni-dvur-eu-tiskova-zprava-c.-123-16>

<https://www.pravniprostor.cz/zmeny-v-legislative/vyslo-ve-sbirce-zakonu/novela-autorskeho-zakona>

<https://euiipo.europa.eu/tunnel->

web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/Orphan_works/leaflets/orphan_work_brochure_cs.pdf

Národní technická knihovna: eBooks on Demand (EOD) [online]. [cit. 2021-04-20].
Dostupné z: <https://www.techlib.cz/cs/2939-ebooks-on-demand>

<https://www.inforum.cz/pdf/2011/budinsky-lukas.pdf>

<https://www.mlp.cz/cz/o-knihovne/sluzby/e-zdroje/e-knihy/>

<https://www.eknihovna.cz/drm-ochrana/>